

Г О Д И Ш Њ А К

ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ANNUAIRE

DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE DE BOSNIE ET HERZÉGOVINE

ГОДИНА XIV

1963.

Редакциони одбор:

Др БРАНИСЛАВ БУРБЕВ, Др МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ, Др ФЕРДО
ХАУПТМАН, Др ХАМДИЈА КАПИЦИЋ, Др ЕСАД ПАШАЛИЋ,
Др МАРКО ШУЊИЋ



Одговорни уредник:

Др ХАМДИЈА КАПИЦИЋ

Штампа: НП »Ослобођење«, Сарајево — 1964.

За штампарију: Перо Гринфелдер

I. РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Др Милан Васић

МАРТОЛОСИ У ПЕРИОДУ УСПОНА ОСМАНСКЕ ДРЖАВЕ*)

Основна обиљежја у развиту османске државе у периоду успона. — До краја XV вијека османска држава је израсла у пространу феудалну империју, која је обухватала Малу Азију, Балканско полуострво и вазалне земље Влашку, Молдавију и Кримско ханство. Њен унутрашњи развитак се одвијао у правцу сталног јачања тимарско-спахијског уређења, учвршћивања и изграђивања система феудалне власти и претварања државе у централизовану војно-феудалну деспотију, с неограниченом власти султана. У XVI вијеку Турци су извршили нова и посљедња крупна освајања. Побједом над Сефевидима код Чалдирана 1514. г. добили су источну Јерменију, Курдистан и сјеверну Месопотамију, а побједом над египатским Мамелуцима Сирију, дијелове Арабије и Египат. За владе Сулејмана Законодавца (1520—1566) османска држава се проширила на нове земље у југозападној Азији и сјеверној Африци, на већи дио угарске и вазалну кнежевину Ердељ у Европи. У ово вријеме пада и доградња друштвеног и државног уређења карактеристичног за османску империју и његово законско санкционисање.¹⁾

Ширење османске државе било је резултат освајачке политике турских султана и војно-феудалног племства. Извођено је у складу с тенденцијама унутрашњег развитака и општим кретањем прилика у сусједним земљама. Успјешни освајачки ратови били су ефикасно средство у потрази за новим изворима материјалних добара у циљу задовољавања стално растућих потреба турске државе и носилаца њене феудалне власти. У вези с тим

*) Овај рад представља дио тезе под насловом: »Мартолоси у југословенским земљама под турском владавином«, која је одбрањена 30. IX 1963. на Филозофском факултету у Сарајеву.

¹⁾ Бр. Ђурђев: Утицај турске владавине на развитак наших народа, Годишњак ИД БиХ II, 40.

и потребом да се обезбиједе интереси владајуће класе од анти-феудалних, феудалносепаратистичких и националноослободилачких покрета развијале су се и јачале оружане снаге османске империје и изграђиван систем служби њене унутрашње безбједности. Османска власт се при том обилно користила материјалним и људским резервама освојених и вазалних земаља. Развијен систем пореза доносио је новчана средства, а систем девширме људе за подмлађивање и попуњавање елитних јаничарских трупа. Поједини вазали су били дужни, поред давања одређеног данка Турцима, да са својом војском учествују у њиховим војним подухватима. Посљедња констатација је опште позната, па нема потребе да се на њој задржавамо. Нас више интересује питање директног или индиректног ангажовања становништва освојених земаља у војној служби и другим службама османске империје. Посебан интерес представља питање учешћа потчињених хришћанских маса, нарочито појава њихових сталних војних формација у турском војном систему. Ангажовање тих маса је карактеристично за цијели период турске владавине, али је у периоду успона османске државе у XVI вијеку било најинтензивније. Тада је и организација мартолоса доживјела замах у своме развоју. Документи из овог времена показују да су и разлике у служби и економским позицијама унутар ове организације, које смо за ранији период могли само констатовати, постале изразитије и да оне заслужују посебан третман.

I. РАЗВИТАК ВОЈНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ МАРТОЛОСА

1. Појачано ангажовање нашег народа у турским војним службама. — Положај наших народа у османској држави до почетка XVI вијека, нарочито њихов географски смјештај, представљао је пресудан фактор у одређивању мјеста и улоге коју ће они одиграти у даљем развоју те државе. Главну потпору османска власт је и у XVI вијеку налазила у феудалним и полуфеудалним елементима, влашко-сточарском елементу и другим категоријама повлаштеног становништва, а нарочито у оном дијелу нашег народа кога је захватио процес исламизације. Хришћани спахије, као и спахије муслимани, били су обавезни да активно учествују у турским војним подухватима. У зворничкој канун-нами је за кнезове речено да је »за њих закон да они који уживају тимар већи од 1000 акчи иду лично на коњу у војни поход кад им санџакбези праве војни поход према Будиму (и Босни), а да за оне који имају мање од 1000 акчи иду на коњу вриједни замјеници.«²⁾ Посебан значај у ширењу турских граница имало је учешће влаха — сточара,

²⁾ Кануни и канун-наме за босански, херцеговачки, зворнички, клишки, црногорски и скадарски санџак. Сарајево 1957. I/1, с. 118.

који се ту са својом организацијом не јављају само као војска већ и као народ, као маса, као колонизациони елеменат који ће запосјести по дубини и ширини цијело турско гранично подручје у нашим земљама и добрим дијелом у Мађарској и Румунији. Видно мјесто у турској војној служби у XVI вијеку заузимали су и припадници других категорија повлаштеног становништа, јављајући се у њој у својству борачког кадра или занатлија.³⁾ Посебно мјесто у ширењу османске државе у ово вријеме, учвршћивању и одржавању њене власти у новозаузетим земљама, заузимао је наш исламизирани елеменат. То већ и због тога што су, по законима у османској империји, муслимани били војни обвезници без обзира на њихову етничку припадност.

Наш народ у војним службама османске државе, нарочито српски, одиграо је најзначајнију улогу у вријеме њеног ширења на угарски државни простор. У Хадровићевој књизи »Српски народ и његова црква за вријеме турске владавине« о томе је написано: »Продор Срба заједно с турским освајачима дубоко у Мађарску и чињеница да сачињавају већину посада у тврђавама омогућује нам да мислимо да је турска војска пуна српских елемената који нису примили ислам и живјели су вјером својих отаца.«⁴⁾ У овом има доста истине. Српски народ се стварно за вријеме освајања Угарске и иза тога населио на њен простор у толиком броју да су јужне области добиле етнички изразито српски карактер. Поједине веће и мање групе инфилтрирале су се у дубину те земље, стварајући тако наше етничке оазе у мору мађарског елемента. Такву једну оазу представљали су власи области Копан, који су пописани у дефтеру истоименог санцака из 989. (1581. г).⁵⁾ Према дефтеру сегединског санцака из 1591. го., у околини Баје српско становништво је било у већини.⁶⁾ Хадровићева констатација да Срби (под којима он подразумева Србе — хришћане) сачињавају већину посада у тврђавама није тачно. Она стоји у свега неколико случајева. Она би, без резерве, могла бити прихваћена кад би Хадровић под Србима подразумевао и јужнословенски муслимански елеменат у чију се ближу етничку припадност овдје не можемо упуштати. Срба — хришћана је иначе било доста у мађарским градовима, гдје се јављају као војници, занатлије и трговци. Турске посадне трупе су добрим дијелом биле састављене од њих, али су муслимани чинили већину. Сталне муслиманске јединице турске

³⁾ У сваком већем гарнизону постојали су потребни војни занати. У гарнизонима будимског пашалука занатлије су готово редовно Срби. Ово — према саопштењима дефтера.

⁴⁾ L. Hadrovics: *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris 1947, 45.

⁵⁾ У дефтер је унесен посебан закон за влахе у области Копан. МХТ — 591. лист 47 (Овај и други дефтери с ознаком МХТ чувају се у Handschriftssammlung, Österreichische Nationalbibliothek Wien).

⁶⁾ МХТ — 534, 1. 22—24.

војске у нашим земљама и Угарској сачињавали су углавном југословенски муслимани. У регистрима ових јединица, које су биле стационаране у разним мјестима Угарске, готово редовно се уз имена сусрећу називи »Абдуллах«, »Семендре«, »Босна«, »Херсек«, »Зворник«, »Тузла«, »Београдли«, »Фочак«, »Срем« итд. који сами по себи говоре о територијалном и етничком поријеклу лица на која се односе. Војне снаге османске државе састављене од турског етничког елемента више су биле упућене на борбу с Персијанцима, Арапима, Кавкасцима и другим народима у Азији и Африци. У Европи су оне ангажоване једино за вријеме војних похода већих размјера.

За потребе фортификацијских радова Турци су с времена на вријеме мобилисали одређени број људства из редова потчињеног становништва. До руку нам је дошао један попис церахора из 1551. године. Из њега се види да је људство за тај посао било унапријед одређено и да је на позив власти било дужно да се сабере и сврста у радне одреде, чија је унутрашња организација имала војнички карактер. Поједини санџаци имали су обавезу да дају сљедећи број људи: зворнички — 120, смедеревски — 185, сремски — 158, алаџа хисарски (крушевачки) — 109, пожешки — 202 човјека.⁷⁾ Те одреде сачињавају хришћани и само по неки муслиман. На челу неких јединица церахора стоје примићури. Према истом дефтеру, санџаци Шимонторња, Копан, Мохач и Ђур били су дужни да даду 367 људи за церахор. У посљедња четири санџака ради се о Мађарима.⁸⁾

Набрајање свих видова учешћа нашег народа, нарочито хришћанских маса, у турским војним службама и службама везаним за војску далеко би нас одвело. Овим кратким освртом само смо хтјели да покажемо да интензиван развитак војне организације мартолоса у периоду успона османске државе, о чему ће даље бити говора, не представља ништа изузетно, већ да је у пуном складу с појавом појачаног ангажовања хришћанских маса у војним службама те државе.

2. Ј а ч а њ е м а р т о л о с а. — Пораст потреба османске државе за војном снагом позитивно се одразио на развој организације мартолоса у XVI вијеку. У првој половини тога вијека она је доживјела нагли успон, средином кулминацију у развоју, а затим, последице краћег периода стагнације, почела полако да опада. Крајем XVI и почетком XVII вијека организација мартолоса у пограничним областима преживљава кризу, да би последице свршетка аустро-турског рата добила нов, али краткотрајан развојни импулс. Те етапе се потпуно поклапају с кретањем прилика на турским границама у Европи и промјенама у односима између српског народа и турске власти.

⁷⁾ МХТ — 593, 1. 22'—31.

⁸⁾ МХТ — 593, 1. 32—36.

Крајем XV вијека је Константин Михаиловић писао да у турској крајишкој служби има свега неколико стотина мартоло-са и војника.⁹⁾ Подаци докумената с почетка XVI вијека показују да се број мартолоса из године у годину нагло повећавао. У самом Смедереву је 1515. године био стационаран одред марто-лоса од 433 човјека.¹⁰⁾ Њихова посада у Голупцу је, у односу на раније стање, подвостручена.¹¹⁾ У сјеверној Србији се сад јавља још и у градовима Соколу¹²⁾, Храму¹³⁾, Копиловцу¹⁴⁾ и Градишту.¹⁵⁾ Мартолошке јединице су имали и неки градови на граници према Хрватској и Далмацији, али нам недостају подаци за њихово тадашње бројно стање. Године 1521. Турци су заузели Београд, који је добио посаду састављену од разних редова турске војске. У њој је био и одред од око 400 мартолоса.¹⁶⁾ Сачињавали су га највећим дијелом српски војници који су раније у њему чинили дио угарске посаде, па су заједно са својим стар-јешиним Петром Овчаревићем ступили у службу турског намје-сника у Београду, Балибега (Petro Wcharovit Rasciano Capitani di due cento Martilosii apresso Valibecco...¹⁷⁾ Мартолошке војне посаде добили су неки градови у Срему и Славонији после па-да ових земаља под турску власт. У вези с тим није дошло до смањивања броја мартолоса у тврђавама на Дунаву и Сави. По-слије пада Угарске стање се знатно измијенило. Стари погранич-ни крајеви губили су ранији војнички значај, па је дио посада из њих пребачен у градове новозаузетих области. Мартолошке посаде у Београду и Смедереву су јако смањене. Већина марто-лоса из ових двају градова смјештена је прво у Осијек, а одатле у разна мјеста Угарске. У осјечкој посади је 1541. године било 541 мартолос, од којих 42 муслимана, затим 213 јаничара, 70 тобџија (од којих 26 Срба-хришћана), 634 азапа и коњаника (16 су Срби) и 298 улufeџија.¹⁸⁾ Заповједник мартолоса у овом гра-ду био је тада Србин Тодор Андрић, који је ускоро са својом је-диницом премјештен у Острогон. Успостављање и учвршћивање османске власти у Угарској било је попраћено даљим јачањем мартолошке војне организације. Цемати мартолоса се сусрећу у посадама већине градова новоосновног будимаског пашалука. Највише их је било у Острогону, чију су посаду 1543. год., поред других родова војске, сачињавала 4 цемата мартолоса са 1242

⁹⁾ Споменик САН CVII, одјељење друштв. наука 67, н.с. св. 9, 1959.

¹⁰⁾ Оријентални институт Сарајево, = ОИС за Смедерево No — 1007, ф. к. 15, 16, 17, 18, 19, 20.

¹¹⁾ Исто, ф. к. 159.

¹²⁾ Исто, ф. к. 35.

¹³⁾ Исто, ф. к. 161.

¹⁴⁾ Исто.

¹⁵⁾ Исто, ф. к. 165.

¹⁶⁾ TD No—187 (из 1536), ф. к. 3 и даље.

¹⁷⁾ A. Theiner: Monumenta historica Hungariae, с. 750.

¹⁸⁾ МХТ — 567, 1. 69—109.

човјека.¹⁹⁾ Пораст мартолосо се запажа и у градовима босанског пашалука, али знатно мањи него у Угарској. Послије средине XVI вијека мартолошка војна организација губи ранији значај и почиње полако да опада.

Развој овјне организације мартолосо, њено јачање и опадање, најјасније илуструју конкретни подаци о кретању броја мартолосо у појединим градовима средњег Подунавља, дати у сљедећим табеларном прегледу, који је израђен на основу податак турских дефтера из разних година од друге половине XV до првих деценија XVII вијека.*)

Стално јачање мартолошке војне организације до средине XVI вијека одвијало се у складу с порастом војних потреба османске државе. Заснивало се на јачању и проширивању њихове старе друштвене основе и на порасту прилива људства из непријатељског сусједства. Турска агитација за придобијање непријатељског становиштва имала је знатног успјеха у периоду успона османске државе. Њена привлачна снага је лежала у родбинским, етничким, културним везама са становништвом на турском подручју, економским и друштвеним повластицама које су Турци давали, безбједнијим животом на њиховом територију и општом несигурношћу и бесперспективношћу у турском сусједству. Османска власт је забиљежила извјесне успјехе у привлачењу људи с непријатељског територија још у XV вијеку, па су власти у сусједству, да би то спријечиле, подузимале строге мјере против својих поданика који су на било који начин долазили у додир с Турцима или мартолосима. У вези с тим унесена је у Пољички статут 1440. године и ова одредба: »И пријаше Пољичани сви једино и заповидаше свим племенитим властелама и дидићем и кметићем и влашићем, ки коли би с Турци пошли на војску или с мартолози, да дидић има се ухитити и властеличић и обистити, а гибиће све у опћину, а ближњему племеншћина, а кметић и влашић ки би се наша да с Турци војује или с мартолози, да се има ухитити и обистити, а имања његова половина опћини а половина господину његову. Тој се разуми, тко преде, главом да је дужан, а има чељади да ни дужна главом.«²⁰⁾ Цитирани документи о суђењу мартолосима у Дубровнику и Котору показују да су власти и у овим мјестима подузимале све да онемогуће контакт својих грађана с мартолосима.²¹⁾ О бјежању млетачких поданика Турцима и укључивању у мартолошку војну службу говори се у једном извјештају из Бара писаном 1500. године. У њему стоји да је неки Стјепан Раско побјегао Турцима, који су га одмах поставили за старјешину мартолосо, али је већ послије двадесетак

¹⁹⁾ МХТ — 566, 1. 123'—141.

*) Види табелу на страни 17—23.

²⁰⁾ Гласник Земаљског музеја у Сарајеву (= ГЗМ) XX, 1908, 220.

²¹⁾ Држ. архив Дубровник, Cons. rag. 20, 138', 139, 141', 142', 168', 176, 224', Анали Хист. инст. у Дубровнику I, 1952. 133—143.

Ред. бр.	Мјесто	година	број мартолоса			дневна плата мартолоса у акчама
			хришћ.	мусл.	свега	
1. Голубац		1467	43	—	43	2
		1476/77	42	—	42	2
		1516	78	1	79	2
		1525			80	2
		1536				2
	прије	1541	74	7	81	2
		1541	8	7	15	2
	иза	1541	56	—	56	2
2. Видин		вријеме Мехмеда II	156	—	156	
3. Храм		1516	7	3	10	2
		1525			11	2
		1541	9	1	10	2
	иза	1541	9	—	9	2
4. Смедерево		1516	422	11	433	3
		1521-25	361	6	367	3
		1526			392	3
		1536			352	3
	прије	1541	349	3	352	3
		1541	295	4	299	3
		1541-43	246	3	249	3
		1559-60			57	3
		1572-	49	5	54	3
5. Београд		1536			396	3
		1536-41	381	3	384	3
		1541	341	4	345	3
		1541-43	145	5	150	3
		1559-60			92	3
		1572	84	9	93	3
6. Копиловац		1516	23	—	23	2
		1541	18	—	18	2
		1541-43	18	—	18	2

Ред. бр.	Мјесто	година	број мартолосо			дневна плата мартолосо у акчама
			хришћ.	мусл.	свега	
7. Соко		1516	5	5	10	3
		1525/26			10	3
8. Гроцка		1559/60	24	—	24	3
		1572	22	1	23	3
9. Градиште		1516	21	19	40	3
		1525/26			50	3
		1541	33	7	40	3
		1541-43	25	—	25	3
10. Ресава?		1541	25	25	50	3
11. Илок		1541	76	—	76	3
		1541-43	56	—	56	3
12. Тител		1541	67	1	68	3
		1541-43	67	1	68	3
13. Сланкамен		1578	10	—	10	
		15 8	12	—	12	
14. Немци	иза	1541	83	15	98	4
		1541-43	44	6	50	4
15. Добра		1541	40	8	48	3
		1541-43	25	4	29	3
16. Ердут		1541	92	2	94	
		1545-48	32	—	32	
17. Вуковар		1541	42	7	49	4
18. Борово		1541	35	13	48	3
		1541-43	22	2	24	3
19. Осијек		1541	499	42	541	4
		1545-48	17	—	17	
20. Барча		1568-70	96	6	102	4
		1619	9	22	31	4
21. Сексард		1573	77	35	112	5
22. Гарашгал		1552-54	29	1	30	4
		1557	28	1	29	4

Ред. бр.	Мјесто	година	број мартолосо			дневна плата мартолосо у акчама
			хришћ.	мусл.	свега	
23. Дивен		1583	40	17	57	4
		1588-89	20	5	25	4
24. Шалго		1569	19	1	20	4
		1573	11	10	21	4
		1588-89	14	7	21	4
		1608-10	14	12	16	6
25. Паркан Баћан		1612	25	4	29	
		1629	16	9	25	5
		1631	16	9	25	
		1588-89	26	5	31	4
26. Суботица (Соботка)		1588-89	26	5	31	4
27. Пакша		1568-70	23	8	31	4
		1588-89	17	13	30	4
28. Паланка		1568-70	28	13	41	4
29. Печуј		1552-54	98	14	112	4
		1557	102	5	107	
30. Ендрек		1545	40	1	41	1
		1552-54	18	7	25	4
		1557	14	8	22	4
		1588-89	4	17	21	4
31. Бабоча		1568-70	73	20	93	5
		1619	8	35	43	
32. Батасек		1552-54	55	5	60	5
		1556-57	28	2	30	4,5
		1557	31	1	32	4,5
		1568-70	15	9	24	5
33. Чанад		1549	59	8	67	5
34. Донбо		1552*54	26	1	27	5,4
		1568-70	15	8	25	5,4
35. Дебрекез		1545	69	1	70	4
		1565			60	
36. Дебрецин		1557	83	4	87	5
		1573	57	19	76	4
		1588	48	19	67	4

Ред. бр.	Мјесто	година	број мартолоса			дневна плата мартолоса у акчама
			хришћ.	мусл.	свега	
37.	Хатван	1549	43	3	46	5
		1557	23	2	25	
		1588-89	40	6	46	
38.	Лак	1568 70	27	4	31	4
39.	Калоча	1543	67	1	68	5
		1545	58	3	61	5
		1552-54	50	3	43	5
		1556-57	59	3	62	5
40.	Калоча	1557	58	3	61	5
		1568	35	3	38	4
		1568-70	37	3	40	5
41.	Канижа	1619	28	35	63	7
42.	Капошвар	1557	36	1	40	4
		1568-70	53	8	61	4
		1619	42	6	48	5
43.	Копан	1557	15	2	17	4
44.	Мохач	1568-70	28	7	35	4
45.	Ноград	1544	130	1	131	5
		1549	112	9	122	5
		1561	37	2	36	5
46.	Острогон	1543	1215	27	1242	5
		1544	890	44	934	5
		1549	396	28	424	5
		1557	331	14	345	4
		1565			291	
		1568-70	259	21	280	5
		1571	208	47	255	4
		1573			281	
		1588	126	53	179	4
		1612	88	3	91	8
		1626	30	1	31	5
1631	32	50	82	8		

Ред. бр.	Мјесто	година	број мартолосо			дневна плата мартолосо у акчама
			хришћ.	мусл.	свега	
47.	Паркан Вал	1552-54	16	7	33	5
		1568-70	30	5	35	4
48.	Паркан Ведвар	1588-89	15	8	23	4
49.	Паркан Коркмаз	1549	31	—	31	5
		1557	38	2	40	5
50.	Пешта	1543	331	12	343	5
		1549	280	13	293	5
		1557	263	13	276	5
		1557			222	
		1568-70	242	16	258	5
		1573			274	
		1588-89	183	20	203	
		1612	28	—	28	7
		1628	149	18	167	7
		1631	129	21	150	
51.	Предзиђе	1568-70	90	4	94	5
		1573			85	
		1619	49	46	95	9
52.	Паркан Чекерден	1573	53	26	79	4
		1573	33	13	46	5
53.	Сечен	1556-57	21	1	22	4
		1557	20	2	22	
		1573	17	2	19	4
54.	Сегедин	1545	94	6	100	5
		1552-54	91	5	96	
		1556-57	89	5	94	5
		1557	92	4	96	5
		1568	72	3	75	
		1568-70	73	3	76	4
		1626	61	4	64	
		1568-70	66	35	101	5
55.	Сигетвар	1573			50	
		1619	—	—	—	

Ред. бр.	Мјесто	година	број мартолоса			дневна плата мартолоса у акчама
			хришћ.	мусл.	свега	
56. Столни Биоград		1543	490	14	504	5
		1557	148	10	158	5
		1568	237	14	150	4
		1568-70	130	15	145	4
		1608	35	—	35	6
		1612	23	21	44	5
		1626	16	3	19	
		1629-20	15	35	6	
		1631	20	15	35	6
		1552-54	149	2	151	5
57. Солнок		1556-57	51	1	57	5
		1557	92	4	96	5
		1561	46	1	47	4
		1568-70	45	1	46	4
		1573	42		42	
		1591	71	5	76	
		1556-57	44	1	45	5
58. Шимклош		1557	45	1	46	5
		1561	50	1	51	
		1568-70	42	1	43	5
		1569	34	6	40	4
		1573			41	
		1588-89	34	7	41	4
		1557	18	8	26	5
59. Шимонторња		1588-89	11	13	24	4
		1552-54	19	2	21	4
60. Томашин		1557	16	4	20	4
		1588-89	10	11	21	4

Ред. бр.	Мјесто	година	број мартолосо			дневна плата мартолосо у акчама
			хришћ.	мусл.	свега	
61. Вац		1544	106	5	111	5
		1549	38	1	39	5
		1557	24	2	26	5
		1564			26	
		1573	20	6	26	4
		1588-89	11	15	26	4
62. Тата		1557	20	—	20	5
63. Баја		1556-57	48	4	52	4
		1557	48	4	52	4
		1568	39	2	41	4
		1568-70	36	6	42	4
64. Сексар		1543	49	1	50	4
65. Вишеград		1544	100	3	103	5
		1546	70	8	78	5
		1549	—	—	—	—
66. Занбок		1549	58	5	63	4
		1557	32	7	39	4
		1563			93	
67. Пакш		1619	61	22	83	7
68. Секечуј		1552-54	39	1	40	4
69. Темишвар		1641	60	3	63	4

дана, приликом једног упада, био ухваћен и рашчеречен.²²⁾ У турским дефтерима из XV и XVI вијека има доста биљежака које показују да су лица или групе на које се односе дошле с противничког територија Турцима и служили им као мартолоси. Било је покушаја да се за ту сврху придобију и жумберачки ускоци. Турци су то чинили преко погодних хришћанских лич-

²²⁾ Rapporti della Republica Veneta coi Slavi Meridionali brani tratti dei diarj Manoscritti di Marino Sanudo 1496—1533. Аркив за повјестницу југосл., књ. V, 1859, 159.

ности у својој служби. У прољеће 1543. године покушао је да побуни ускоке и преведе их у Турску неки влах Вук Поповић.²³⁾ Власт у Хрватској и крањски сталежи су подузели мјере да онемогуће тај покушај, а ако ускоци ипак отиду, да се обезбиједе од нежељених посљедица.²⁴⁾ Дешавало се да су и веће војне јединице састављене од нашег становништва, које су биле у служби сусједних хришћанских земаља, прелазиле у погодном моменту Турцима, који су их укључивали у свој мартолошки војни ред. Изразит примјер представља наведени случај Петра Овчаревића, ранијег заповједника шајкаша у Београду, који се у турској служби јавља као капетан српских шајкаша и заповједник мартолоса у овом мјесту.²⁵⁾ Чак су и масе нашег становништва у неким областима сјеверно од Саве и Дунава имале благонаклон став према Турцима у периоду освајања. Познато је напр. да Срби у Банату нису пружили никакав отпор турском освајању.²⁶⁾ У таквој средини није било тешко Турцима да нађу људе, који ће служити у њиховој војсци као мартолоси, *musellemi* и припадници неких других родова. Касније, у периоду кризе османске државе, турска агитација као средство у борби за људе губи ранији значај.

Мартолошке посаде у појединим градовима биле су састављене од људи из разних крајева. У Србији, Босни и Херцеговини сачињавало их је цијело вријеме углавном домаће људство. У областима сјеверно од Саве и Дунава било је мало мартолоса из домаће средине. Већину су и тамо, нарочито дубље у Мађарској гдје су живјеле компактне мађарске масе, сачињавали мартолоси из крајева јужно од ових ријека. Запажа се да је чак и борачки састав једне мање мартолошке јединице из разних мјеста и разних крајева. Занимљиве податке у том смислу садрже неки платни регистри војних посада стационираних у разним мјестима Мађарске. Посаду Пеште 1557. године сачињавали су мартолоси из сремског, смедервеског, зворничког, босанског, херцеговачког, клишког, видинског, темишварског и неких других санџака. Уз име једног пештанског мартолоса стоји да је »из села Прека, од илочног кадилука у сремском санџаку« и да има код куће двојицу браће (*Srem sancagında Ilok kazasından Preka nam kariyedendir, Ognjan ve Luka karındaşlar varmış*).^{26a)} За другог мартолоса хришћанина стоји да је »из села Сидјелова, од кадилука Ресаве у смедеревском санџаку« и да код куће има ожењеног брата муслимана, по имену Мустафу (*Semendre sancagında, Resava kazasından, Sicelova nam kariyeden olup evlu Mu-*

²³⁾ Р. Лопацић: Бихаћ и Бихаћка крајина, Загреб 1890, 72.

²⁴⁾ Старине ЈАЗУ XVII, 1885, 183.

²⁵⁾ А. Ивић: Историја Срба у Војводини, Н. Сад, 1929, 55, 56, 61.

²⁶⁾ А. Ивић, исто, 412.

^{26a)} *Defter yoklama-i mevacib-i neferat-i kala'a vilayet-i Budin. MXT* — 614, 1. 45.

stafa nam musliman nam karındaş varmış).²⁷⁾ У једној десетини су мартолови из Осијека, Голупца (Semendre sancagında nefsi-i Gögercinlik varoşından evlu Dimitri nam karındaş varmış) и Беркасова у Срему (Serem sancagında Ilok kazasında Berkasovo nam varoşından olup Živko nam karındaş varmış).²⁸⁾ Један пештански мартолоц је из Јованове махале у Београду (Semendre sancagında Belgrad varoşında Jovan mahaladan olup Jovan nam evlu karındaş varmış), затим се предају из Босне, Пожеге, Јени Хисара код Видина (Vidin sancagında Yeni Hisar nam varoşından olup...), Градишта (Semendre sancagında Gradište nam varoşından Gögercinlik kazasında olup Živko nam oğlu varmış), Темишвара, итд.²⁹⁾ Уз име једног мартолоца тврђаве Занбок стоји да је из Јагодине (Semendre sancagında Yagodina nam kasabadan olup Nikola nam karındaş evlu varmış)³⁰⁾, а уз име другог да је од Фоче у Херцеговачком санџаку (Hersek sancagında Foča kazasında Žernica nam kariyeden olup...)³¹⁾ Мартолови тврђаве Паркан Коркмаз били су из Браничева, Илока, Карловаца, Какња, Лашве, Прозора, Тузле и неких других мјеста.³²⁾ Из разних мјеста и разних санџака су и мартолови у Острогону³³⁾, Дебрецину³⁴⁾, Вацу³⁵⁾, Сечењу³⁶⁾, Хатвану³⁷⁾, Солноку³⁸⁾, Шимклошу³⁹⁾, и другим мјестима Мађарске.⁴⁰⁾

Мартолови као војници, уколико су били ожењени, најчешће су за вријеме службе били одвојени од куће и породице. Али има доста случајева да су с мартолоцима живјеле њихове уже породице, премјештајући се према потреби службе из мјеста у мјесто. Цијеле махале са женама и дјецом мартолоца сусрећу се у Пожеги, Ердуту, Светом Миклошу, Горјану⁴¹⁾, Београду⁴²⁾, Темишвару⁴³⁾, Вацу⁴⁴⁾ и неким другим мјестима. Такви мартолови су и као ислужени војници обично остајали са својим породицама у мјестима службовања, јављајући се тамо и као колонизациони елеменат.

²⁷⁾ МХТ — 614, 1. 46.

²⁸⁾ МХТ — 614, 1. 46.

²⁹⁾ МХТ — 614, 1. 46, 50.

³⁰⁾ МХТ — 614, 1. 50.

³¹⁾ МХТ — 614, 1. 51, 51'.

³²⁾ МХТ — 614, 1. 61, 61'.

³³⁾ МХТ — 614, 1. 61—93.

³⁴⁾ МХТ — 614, 1. 99—100.

³⁵⁾ МХТ — 614, 1. 102.

³⁶⁾ МХТ — 614, 1. 102.

³⁷⁾ МХТ — 614, 1. 125.

³⁸⁾ МХТ — 614, 1. 145, 147.

³⁹⁾ МХТ — 614, 1. 151, 152.

⁴⁰⁾ МХТ — 614, 1. 152—224.

⁴¹⁾ TD — No—485 (из 1569, за Пожегу).

⁴²⁾ TD No—978 (смедеревски), ф. к. 6.

⁴³⁾ Војнички регистар разних родова војске за темишварски санџак. МХТ — 616 (из 1634), 1. 3; МХТ — 618 (из 1631), 1. 28, 29; МХТ — 619 (из 1633), 1. 34.

⁴⁴⁾ R. Anhegger: Martoloslar hakkında, Türkiyat Mecmuası VII—VIII (1940—1942), Istanbul 1942, 316. (= Türkiyat Mecmuası).

Сермие	Буљук- баша		плата војника		плата хришћ. мусл.	примједба		
Тодор Андрић	Тодор Андрић	акчи 7	9	4 а.	10	—	—	
	Петар Предић	5	9	4	10	—	—	
	Степан Рудица	5	9	4	10	—	—	
	Јован син Петра	5	7	4	8	—	—	
	Радица с. Радована	5	9	4	9	1	»abdullah«	
	Петар с. Милорада	5	9	4	10	—	—	
	Петар Предић	5	9	4	10	—	—	
Јован с. Бурашина	— исти	7	9	4	10	—	—	
	Вукдраг Предић	5	9	4	10	—	—	
	Ђуро Мусло	5	9	4	10	—	—	
	Вук с. Радосава	5	9	4	10	—	—	
	Степан с. Ђуро	5	6	4	7	—	—	
	Никола с. Радивоја	5	9	4	9	1	»abdullah«	
	Оливер с. Милашина	5	9	4	10	—	—	
	Вукашин с. Јована	5	9	4	10	—	—	
	Вук с. Павла	Вук с. Павла	7	9	4	10	—	—
		Нико с. Петра	5	9	4	10	—	—
Бране с. Јована		5	9	4	10	—	—	
Јован с. Радована		5	9	4	10	—	—	
Селак с. Петра		5	9	4	10	—	—	

Сермие	Буљук- баша		плата војника		плата хришћ. мусл.	примједба	
Томаш Колауз	Томаш Колауз	7	9	4	9	—	—
	Иван с. Вукашина	5	9	4	9	1	»abdullah«
	? Вук	5	7	4	8	—	—
	Никола с. Јована	5	9	4	9	1	»abdullah«
	Радивој с. Милка	5	9	4	10	—	—
Јован с. Богдана	Јован с. Богдана	7	9	4	10	—	—
	Петар с. Драгише	5	9	4	10	—	—
	Радица с. Јована	5	8	4	9	—	—
	Јован с. Вука	5	9	4	10	—	—
	Милојко Радован	5	9	4	10	—	—
Петар Колауз	Петар Колауз	6	9	4	10	1	»abdullah«
	Нико с. Николе	5	9	4	10	—	—
	Димитри с. Милана	5	9	4	10	—	—
Вукац с. Радосава	Грујо Предић	5	9	4	10	—	—
	Вукац с. Радосава	6	9	4	10	—	—
	Миле с. Радована	5	9	4	10	—	—
	Ђуро Предић	5	9	4	10	—	—
	Остоја с. Радојка	5	9	4	9	1	»abdullah«
Свега: 7 38 /—7/		202	334	1336	366	6	

3. Војно устројство мартолоса. — За називе мартолошких јединица употребљавана је турска војна терминологија. Поредак унутар тих јединица је почивао на десетинском систему као и код других родова турске војске. Основна јединица се називала *oda* (*اوطه*) или *bölük* (*بلوک*). У пуном саставу је имала десет војника, рјеђе до 15. У периоду слабљења често се сусрећу непотпуне оде или буљуци, чији састав се кретао од 9 до 3 војника. Назив »*bölük*« употребљаван је понекад и за већи одред војске. Више десетина сачињавале су сатнију означавану арапском ријечи *mie* (*ما*) или турском *üz* (*اوز*). У пуном саставу имала је 100 војника. Ове јединице су биле готово редовно непотпуне, понекад са свега двадесетак људи. За скупину мартолоса у једном мјесту употребљаван је назив *džemat-i martolosan-i* (*جماعت مارتلوسان*). Број мартолоса у једном џемату кретао се од неколико људи до неколико стотина. У тврђави Соко било их је 1516. године свега десет мартолоса, који су уписани као један џемат. У Смедереву их је у исто вријеме било око 400, па су исто тако уписани као један џемат. У мјестима гдје се сусрећу још бројније снаге мартолоса било је по више џемата. Тако су у Осијеку 1541. године постојала два џемата: први је био састављен од 371 пјешака, а други од 148 коњаника. У Острогону су двије године касније постојале четири џемата. Први је имао 369, други — 459, трећи — 321 и четврти 110 мартолоса.

Примјера ради доносимо у скраћеном облику извод из платног списка џемата мартолоса пјешака, стационираних у Осијеку 1541. год. из кога се види какав је био њихов унутрашњи поредак.*)

У војном устројству организације мартолоса нису вршене видније промјене за цијело вријеме њеног постојања.

4. Старјешински кадар. — Мартолоси су се, као саставни дио турских оружаних снага у једном санџаку, налазили под врховним заповједништвом санџакбега дотичног санџака. Као самостални род војске имали су свој командни кадар. На челу јединице стајао је старјешина одговарајућег ранга. Звао се *баша* (тур. *باشه*) или *сер* (пер. *سر*) или *реис* (арап. *رئيس*). Сви ти изрази имају исто значење: глава, главар, старјешина.⁴⁵⁾ Један од тих назива спојен с називом једне јединице изначавао је ранг њеног заповједника. Посебни су називи: *војвода*

*) Види табелу на страни 26—27.

⁴⁵⁾ Š. Sami: *Kamus-i Türkki*, Istanbul 1317, 265, 678, 713.

), ага (اغا), ... харамбаша (حرامي باشه), хехаја (перс. کتجدار), алемдар п. (علمدار) или бајрактар (بايراقدار), колчауш (قولچاوش) и у западним изворима често спомињани саро. За врхунске старјешине мартолосо који су обављали полицијску службу у унутрашњости сусреће се још и назив башбуг. Таква је звања имао и старјешински кадар других родова турске војске. Ранг-листа командног кадра у мартолошкој војној организацији изгледала је овако:

Ага мартолосо (перс. конструкција »agi-i martolosan-i« (مارتولوسان اغاسي) и тур. »martolos agasi«) био је заповједник једног мартолошког џемата. У мјестима гдје је било више џемата стајао је уз име аге редни број његова џемата: први ага (اغاء اول), други ага (اغاء ثانی), трећи ага (اغاء ثالث), четврти ага (اغاء رابع). Понекад је тај број изостављан. Уз старјешину првог џемата мартолосо у Острогону с тоји само »ser-i mezkûgan Bali aga.« Веза између четвртог џемата и његовог старјешине изражена је у формацији: »Сема't-i martolosan-i kal'a-i Ostrogon tabi Todor Andrić.«

Интересантно је да су мартолоси и азапи у Батасеку 1556. године имали заједничког агу.⁴⁶⁾

Звање аге код мартолосо се сусреће од XVI вијека, а не раније.

Војвода одговара рангу аге. Назив је преузет из војне терминологије јужнословенских народа. Носили су га и неки други турски функционери. Сусреће се код мартолосо у XVI и XVII вијеку. У дефтеру смедеревског санџака, писаном између 1521. и 1526. године, уписан је као заповједник мартолосо у Београду војвода Степко⁴⁷⁾, а у дефтерима из 1536. и 1541. године војвода Вук.⁴⁸⁾

Харамбаша (حرامي باشه), познати назив за хајдучког старјешину, употребљаван је понекад и као назив за заповједника једног џемата мартолосо. Одговара степену аге. Сусреће се у турским и другим документима, али ријетко. Показује да се под називом харамија у турској служби могу понекад крити мартолоси. У дефтеру смедеревског санџака из 1476/77. г. уписан је харамбаша Дмитрашин као заповједник мартолосо у Зворнику.⁴⁹⁾ На челу мартолосо тврђаве Вац уписан је 1544. године »ser-i

⁴⁶⁾ МХТ — 578 (из 1556), 1. 48.

⁴⁷⁾ TD No—978, ф. к. 426.

⁴⁸⁾ TD No—187 (ОИС бр. 79), ф. к. 3/1; МХТ — 567, 1. 42. У посљедњем дефтеру је овај Вук уписан као сермије, а не као војвода.

⁴⁹⁾ TD No—16, ф. к. 278.

haramiyan-i« Бехрам.⁵⁰⁾ Ага дебрецинских мартолосо уписан је као »глава харамија« (Сема't-i martolosan-i kal'a-i Debrecin. Kurd aga ser-i haramiyan-i«).⁵¹⁾ Слично стоји у пописима мартолосо у Сечену и неким другим мјестима.⁵²⁾ Овај назив за старјешину мартолосо чешће се сусреће у аустријским извјештајима са границе према Турској. Према једном таквом извјештају из 1586. године, на челу мартолосо у Вировитици стајали су харамбаше Зуко и Остоја.⁵³⁾

Кетхуда (р. كتھدا). — У XVII вијеку и касније јавља се на челу сваког џемата мартолосо штаб, састављен од три или више лица. Уз агу се обавезно појављује његов замјеник, кетхуда, ћехаја.⁵⁴⁾

Алемдар (п. علمدار) или Бајрактар (т. بايرقدار) је био заставник, стјегоноша једног џемата. Сусреће се у војничким регистрима из XVII вијека.⁵⁵⁾

Чауш (چاوش) или Колчауш (قول چاوش) је, изгледа, имао улогу официра ордонанса у џемату. То звање је споменуто свега неколико пута у једном војничком регистру из XVII вијека.⁵⁶⁾

Са ро de martolossi. — Старјешина мартолосо се редовно тако зове у изворима на италијанском језику. У једном документу из 1532. г. помиње се као шеф мартолосо неки Радић из Ускопља (... Radich famoso capo de martolossi...).⁵⁷⁾ Заповједник мартолосо у Клисцу 1594. г. био је неки Саторовић (... Satorovich capo di martolossi...).⁵⁸⁾ Године 1649. радило се о постављењу црногорског војводе Драгоја за старјешину мартолосо у

⁵⁰⁾ МХТ — 568, 1. 67.

⁵¹⁾ МХТ — 614, 1. 99.

⁵²⁾ МХТ — 614, 1. 102, 110.

⁵³⁾ Старине ЈАЗУ XIX, 1887, с. 50.

⁵⁴⁾ МХТ — 627. У овом регистру се назив »kethuda« редовно сусреће.

⁵⁵⁾ Алемдар првог џемата темишварских мартолосо био је 1631. године неки Иван (МХТ — 618, 1. 28), а другог, лица по имену Сајо (1. 29); у Вршцу је 1633. год. уписан алемдар Аврам (МХТ — 641, 1. 4), а у Паркан Шарду Драгојло, бајрактар (1. 30). Таквих података има и у темишварском дефтеру из 1634. (МХТ — 616), а нарочито у војничком регистру посада босанског пашалука из средине XVII вијека (МХТ — 627).

⁵⁶⁾ МХТ — 627, ф. к. 200.

⁵⁷⁾ Старине ЈАЗУ XXI, 1889, 166. 170.

⁵⁸⁾ Ј. Томић: Грађа за историју покрета на Балкану против Турака крајем XVI и поч. XVII вијека. САН. Зборник за језик и књижевност срп. народа, VI, 1930. с. 1.

Црној Гори (Ch'il sangico ehiamma voivoa Dragoe per farlo capo di martolosi).⁵⁹⁾

Мартолосбаша (مارتلوس باشه) је веома чест назив за вишег старјешину мартолоса. Сусреће се у канун-намама⁶⁰⁾, дефтерима⁶¹⁾ и другим документима. Употребљаван је рјеђе у мартолошким војним јединицама, него код мартолоса у полицијској служби, гдје се редовно сусреће.⁶²⁾ И наше нар. пјесме знају за мартолосбашу у значају поглавице мартолоса, што показују сљедећи стихови из једне од њих:

Изгубио сам триест мартолоса
И Николу баш мартолос-башу.⁶³⁾

Сердар (п. سردار). Тако су се, према документима из XVI в., звали заповједници џемата примићура и мартолоса запошљаваних у унутрашњим службама смедеревског санцака.

Сер-и мартолосан (سرمارتلوسان) има исто значење као и мартолосбаша, поглавица мартолоса. Године 1544. је под тим називом уписан Бранко, заповједник џемата мартолоса у Нограду (Cema't-i martolosan-i kal'a-i Nograd. Branko ser-i mazkûran).⁶⁴⁾

Реис мартолоса (مارتلوسار رئيس) значи исто што и претходна два назива. Тај назив је употребљаван врло ријетко.⁶⁵⁾ У наредној пјесми се јавља у искривљеном облику као »igeiz« (пред њима је Марко иреизу).⁶⁶⁾

Сермие (а. سرما) је назив који се редовно сусреће у пописима мартолоса од XV до XVIII вијека. Носио га је старјешина јединице од 100 људи, сатник.

⁵⁹⁾ Историјски Гласник, VI 1953, 1—2, 34.

⁶⁰⁾ Канун-нама за смедеревски санцак у TD No—1007.

⁶¹⁾ TD No—1007, ф. к. 15, 159. Тај назив се у ово вријеме сусреће и у другим дефтерима; касније се за старјешину тврђавских мартолоса употребљавао обично назив »ага«.

⁶²⁾ У ферманима, бератима, судским исправама и неким другим документима увијек се заповједник мартолоса у једном кадилуку назива »мртолосбаша«.

⁶³⁾ Г. Геземан: Ерлангенски рукопис, Срем. Карловци 1925, 179/80.

⁶⁴⁾ МХТ — 568, 1. 106'.

⁶⁵⁾ Употребљен је у једном документу из 1582. године, који се односи на мартолосе у служби рудника у крушевачком санцаку. Türkiyat Mecmuası VII—VIII, 313.

⁶⁶⁾ Г. Геземан: Ерлангенски рукопис, 283/84.

Y ü z b a ş a (یوزباشه) значи исто што и сермие. У документи-ма се ријетко сусреће. У једном војничком регистру из 1573. г. уписан је јузбаша Павле, заповједник мартолосо у Вацу⁶⁷⁾, а у тврђави Сечен јузбаша Радосав Вукас.⁶⁸⁾ У Филеку је био заповједник мартолосо јузбаша Хусеин⁶⁹⁾, а у Шимонторњи јузбаша Меми Мехмед.⁷⁰⁾

B ö l ü k b a ş a (بلوڪ باشه) је назив за старјешину најмање војне јединице мартолосо, десетине.⁷¹⁾

S e r b ö l ü k (سر بلوڪ) је исто тако што и буљукбаша. у документима се рјеђе сусреће.⁷²⁾

O d a b a ş a (اوڤه باشه) има исто значење као и претходна два израза. Није тај назив често употребљаван.⁷³⁾

S e r o d a (سر اوڤه) је најчешће употребљавано звање за старјешину десетине мартолосо у војничким дефтерима из XVI и XVII вијека.⁷⁴⁾

K a p u d a n (فپودان) је у османској империји био назив за заповједника флоте на мору и ријекама. Како су мартолоси сачињавали добрим дијелом посаду турске флоте на Дунаву, Сави и Тиси и мањих пловних јединица на мору, тај се назив и код њих сусреће. Овај назив је уписан уз име једног заповједника пештанских мартолосо, а носио га је и заповједник цемата мартолосо у Задварју на доњој Цетини.⁷⁵⁾

⁶⁷⁾ МХТ — 626 (из 1573), 1. 73—74.

⁶⁸⁾ МХТ — 626, 1. 149.

⁶⁹⁾ МХТ — 607 (из 1583), 1. 15'.

⁷⁰⁾ МХТ — 615 (из 1588—89), 1. 136'—137.

⁷¹⁾ Овај назив се у дефтерима често сусреће. TD No—1007, ф. к. 15—20 и другдје.

⁷²⁾ Зворнички muimel defter No—171 (писан између 1519. и 1533), ф. к. 2.

⁷³⁾ TD No—473 (за Илок из 1545—48), ф. к. 21. Мађарски турколог L. Fekete гријешу кад каже: »Der Komandant einer Oda hies ser—mi'a »Haupt von hundert«...« L. Fekete, Siyaquat Schrift, Budapest 1957, 97. Ода није састављена од 100 него од 10 људи. Њен старјешина је одабаша (десетар), а не сер-мие.

⁷⁴⁾ TD No—978, ф. к. 8—11 и у низу других дефтера.

⁷⁵⁾ МХТ — 627, ф. к. 205.

У случајевима гдје су посаду мјеста сачињавали само мартолози, диздар је био из њехове средине. Тако је било у паланци Дудоша у темишварском санџаку 1633. године.⁷⁶⁾

5. Врсте мартолошких јединица. — Постојало је мишљење да су мартолози представљали само вид пјешадије у турској војски. Неки њихови савременици су писали да су они »reditum genus«⁷⁷⁾, а неки — да су служили као коњаници.⁷⁸⁾ Мањи број је оних који говоре о мартолозима у шајкашкој служби.⁷⁹⁾ У науци и данас постоје различита мишљења о том питању.⁸⁰⁾

Мартолози су служили у турској војсци стварно углавном као пјешаци. То показују подаци масе докумената, нарочито регистри војних посада појединих градова од XV до XVIII вијека. Постојале су и коњичке мартолошке јединице, иако далеко малобројније од пјешадијских. Мартолозе коњанике први пут спомиње Константин Михаиловић, саопштавајући да »они добијају плату на коња златник за осам дана.⁸¹⁾ Спомињу се и у извјештајима у вези с провалама које су вршили у сусједне земље. У једном извјештају из 1527. год говори се о упаду јачег одреда мартолоза коњаника у Истру и Словенију. Под 26. августом те године записано је: »... heri matina do hore avanti zorno se levorno de Senoseza de cerca 4000 cavalli de martelosi, croatini, turchi et christiani cum gran butino, si de homeni come de animali, et vanno a la volta de Grobenich... hanno brusato tre case in Senoseza...«.⁸²⁾ Три године касније јављено је из Шибеника да »мартолози 60 до 70 коњаника праве штете«.⁸³⁾ — У једном платном регистру из 1541. године уписан је одред од 148 мартолоза коњаника у тврђави Осијек (Bölük martolosan-i suvari ka'a-i mezbur).⁸⁴⁾ Чини нам се да се овдје ради о мартолозима који су обављали одређене службе у унутрашњости, а били су дужни да као коњаници учествују у војном походу. У XVI и XVII вијеку је таквих мартолоза с таквим обавезама било у зворничком⁸⁵⁾, а вјероватно и у другим санџацима.

⁷⁶⁾ МХТ — 641, 1. 14'.

⁷⁷⁾ Д. Поповић: О мартолозима у турској војсци, Прилози за књижевност, VIII, Београд 1928, 215.

⁷⁸⁾ Споменик САН CVII, 67, 145.

⁷⁹⁾ Ми смо цитирали нека лексичка објашњења по којима се мартолози јављају као гусари на Дунаву. Цитирали смо исто тако Хенигера и Ивића, који говоре о мартолозима у шајкашкој служби.

⁸⁰⁾ Она су изнесена у чланцима Поповића и Анхегера. Талоци је напр. писао да »турски мартолози творе редовно пјешаштво на турској граници«. Ј. Талоци, Повијест Јајца, Загреб 1916, с. 161.

⁸¹⁾ Споменик САН CVII, 67.

⁸²⁾ Stanko Jug: Turški napadi na Kranjsko in Primorje do prve tretjine 16. stoljetja, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XXIV, Ljubljana 1943, 46, bilj. 340.

⁸³⁾ Старине ЈАЗУ, XX, 165.

⁸⁴⁾ МХТ — 567, 1. 104—108.

⁸⁵⁾ Кануни и канун-наме I/1, 118.

Има доста докумената из којих се види да су мартолосо сачињавали знатан дио посаде у турској ријечној флоти на Дунаву и неким његовим притокама. У Београду је постојала снажна база турске ријечне флотиле с посадом састављеном од мартолоса. Тим мартолосима шајкашима командовао је у почетку, раније споменути, Петар Овчаревић.⁸⁶⁾ У Илоку је 1529. године забиљежена концентрација од 400 мартолоса шајкаша, »Il quali servono per remo...«⁸⁷⁾ Те године су мартолосо шајкаши узели учешћа у Сулејмановом походу на Беч. Никола Хенигер је о томе писао: Unnd am Wasser hinauf gar für Nussdorff allenthalben daselbst in den Auwen ist Cassum Wieuoda so die Martalosen auf Nassaden Schiffen geführt gelegen«. И даље: »Die sclauonischen aber und die Schiffkrieger auss Seruien sampt den vorgemeldten Martelosiern so dieses Streitens... vnerfahren köntten von Natur mit diesen Waffen nicht vmbgehen...«⁸⁸⁾ Мартолосо који су обављали разне службе у Срему били су обавезни да као шајкаши (gemilere girüp) учествују у ратним походима.⁸⁹⁾ Има података који показују да је мартолоса било и у турској морнарици на нашем мору. Назив капудан за старјешину мартолошког цемата у задварју то потврђује.⁹⁰⁾ Према једном саопштењу из 1553. г. дошло је до сукоба између једне млетачке фусте и двије барке на којима су Турци и мартолосо из Обровца пошли на ускоке.⁹¹⁾ Служба мартолоса у морнарици је, међутим, безначајна у односу на службу мартолоса шајкаша.

6. О према мартолоса у војној служби (униформа и наоружање). — Турска војска је била униформисана, стална плаћеничка — обавезно. Разни родови су имали различиту униформу. Посебно униформу су носили и мартолосо. По Хамеру, они су за вријеме Ферхадпашиног триумфа 1575. године, после побједи над Ауерспергом, на челу осталих трупа продефиловали кроз Цариград, носећи црвене дуге калпаке.⁹²⁾ У недостатку података не можемо сазнати како су изгледали и остали дијелови униформе мартолоса. Војници су, напр., носили црна одијела и никакве промјене у том погледу нису биле дозвољене. Једним документом из 1580. г. изричито је заповијеђено »да се војници убудуће облаче у црнину, како су се облачили и досада.«⁹³⁾

⁸⁶⁾ А. Ивић: Историја Срба у Војводини, с. 61.

⁸⁷⁾ Е. Laszowski: Monumenta Habsburgica I, Zagreb 1914, 150—152.

⁸⁸⁾ N. Höniger, Hoffhaltung des Türkischen Keyzers, Basel 1596, II, 34.

⁸⁹⁾ МХТ — 560, 1. 90, 93.

⁹⁰⁾ МХТ — 627, ф. к. 248.

⁹¹⁾ В. Винавер: Сењски ускопи и Венеција до кипарског рата, Историјски гласник 3—4, 1953, 63.

⁹²⁾ Türkiyat Mecmuası VII—VIII, 289.

⁹³⁾ Панчо Дорев: Документи за блгарската историја, т. III/1, Софија 1940. с. 15, доси. 33.

Оскудни су подаци и о наоружању мартолосо. По Константину Михаиловићу, били су наоружани »исто као и сарахори«, који су имали сабље, штитове, копља, понеки и панцире.⁹⁴⁾ По Хенигеру, били су наоружани прангијама и кратким бодежима (... mit Mordtaren und kurtzen Spiessen gewaffnet ...) ⁹⁵⁾, а по Харолду, одлично су се служили »праћкама и стрелама.«⁹⁶⁾ По нар. пјесми, мартолоси »носе струке на рамену, о појасу маче оковане.«⁹⁷⁾

Напредак у изради оружја проузроковао је промјене у наоружању разних родова војске, па и мартолосо. И код њих се, поред хладног, јављала и ватрено оружје гдје пушка постаје саставни и главни дио ратне опреме свакога борца. Дошли смо до неколико докумената из XVII в. с подацима о наоружању мартолосо са службом у унутрашњости. У уговору који је склопљен 1652. г. између једног мартолосбаше и власти у Битољу, мартолосбаша се обавезао да ће са 50 вриједних и »познатих мартолосо, стријелаца из пушке и неустрашивих руковалаца мачем« чувати Битољ и околину од хајдука.⁹⁸⁾ Сличним уговорима из 1686. и 1695. године обавезала су се двојица мартолосбаша да ће њихови мартолоси служити наоружани пушкама.⁹⁹⁾ У том смислу су вршене промјене у наоружању код свих мартолошких јединица.

7. Трајање активне службе мартолосо војника. — Ово питање је у науци додиривано, али не и ријешено. Шаламон је писао да су мартолоси узимани у службу на двије године.¹⁰⁰⁾ Ихчиев, Grzegorzewski, Барбар и Анхегер су активну службу мартолосо ограничавали на свега шест мјесеци.¹⁰¹⁾ У изворима нема основа за такве тврдње кад су у питању мартолоси војници. Упоредјујући регистре војних посада у појединим градовима, за разне године, ми смо дошли до сасвим других резултата. Располажемо гомилом података који показују да је служба мартолосо војника била временски неограничена. Некима од њих ћемо поткријепити ову нашу тврдњу. Мартолошку посаду у Голупцу 1466/77. и 1476/77. године сачињавала су већином иста лица. Од четворице буљукбаша из прве, тројице су уписани у регистру из друге године. То су Ђорђе син Иванка, Милош син Вукашина и Бранина.¹⁰²⁾ При том треба имати на уму да је њихова

⁹⁴⁾ Споменик САН CVII, 67.

⁹⁵⁾ N. Höninger, Hoffhaltung etc., II, 106, 107.

⁹⁶⁾ Scriptores I, 632.

⁹⁷⁾ В. Караџић: Срп. нар. пјесме, Београд 1953. с. 32.

⁹⁸⁾ Држ. архив Македоније у Скопљу (= ДАМ), Битољски сицил, бр. 13, 22.

⁹⁹⁾ ДАМ, Битољски сицил, бр. 26, с. 21, доц. II. Сицил, бр. 29, с. 29, дос. I.

¹⁰⁰⁾ Прилози за књижевност VIII, 221 (код Поповића).

¹⁰¹⁾ Известија на Историческото дружество в Софија II, 1906, 188/89; Türkiyat Mecmuis VII—VIII, 290, види: прилог бр. 20.

¹⁰²⁾ Maliye defter No—5, ф. к. 134; TD No—16, ф. к. 380.

служба могла почети прије и завршити се после наведених термина, чиме се вријеме трајања продужује на више од десет година. Дугогодишњу непрекидну војничку службу мартолоса још боље илуструју подаци дефтера из XVI и XVII вијека. Из њих се види да су понекад цијеле јединице мартолоса задржавале по више година исти састав. Такав је случај у џематима мартолоса у Смедереву и Београду, списаних у дефтерима из 1536, 1541. и трећем који је настао нешто касније.¹⁰³⁾ Измјене су незнатне и постепене. До већих персоналних промјена у београдском и смедеревском џемату доћи ће услед пребацивања једног дијела мартолоса у новозапосједнуте градове сјеверно од Саве и Дунава. Из Београда су премјештени у Осијек¹⁰⁴⁾, Острогон, Пешту и нека друга мјеста. Према регистрима из 1544. и 1549. године, у Острогону је било доста мартолоса који су још 1536. служили у Београду.¹⁰⁵⁾ Примјера ради наводимо имена одабаша неких ода чије кретање у служби за то вријеме изгледа овако:

У Београду:

(1536—1541)

Петар Предић

Оливер Петар

Цветко Даман

Петар Предић

Павле Степан

1543

исти

исти

исти

исти

исти

1544

исти

исти

исти

исти

исти

У Острогону:

1549 године

исти

исти

није уписан

исти

исти

Ту већ имамо мартолосе чија се служба без прекида може пратити пуних тринаест година. Нема сумње да је она за неке од њих трајала и знатно више. Служба аге Тодора Андрића може се пратити 9 година. Године 1541. уписан је као заповједник мартолоса у Осијеку, а у регистрима из 1543, 1544. и 1549. као ага једног џемата острогонских мартолоса.¹⁰⁶⁾ Према дефтеру из 1543. године, у тврђави Калоча служио је као серода Вук Божић.¹⁰⁷⁾ Према регистрима из 1552—54, 1556. и 1557. године, он је заузимао положај сермије мартолоса у истом мјесту.¹⁰⁸⁾ У свим тим документима је уписан и ага калочких мартолоса Мустафа.¹⁰⁹⁾ За обадвојицу је служба трајала по више од 14 година. Вишегодишња служба је карактеристична за већину мартолоса у Калочи. Неки мартолоси који су 1536. служили у Београду и Смедереву сусрећу се још 1549. у Пешти, Острогону, Замбоку и другим мјестима Угарске.¹¹⁰⁾ Серода Ђурко Предић је уписан 1536. у Сме-

¹⁰³⁾ TD No—187, ф. к. 3/I и даље и 77/I до 76/I; МХТ — 629 1. 34'—38, 102—105; МХТ — 567, 1. 15'—24, 42—51; МХТ — 557, 1. 53'—58, 59'—61'.

¹⁰⁴⁾ МХТ — 567, 1. 94—104.

¹⁰⁵⁾ МХТ — 568, 1. 45—60; МХТ — 562, 1. 111—120.

¹⁰⁶⁾ МХТ — 562, 1. 61'—62.

¹⁰⁷⁾ МХТ — 550, 1. 61'—62.

¹⁰⁸⁾ МХТ — 643, 1. 72; МХТ — 578, 1. 59'; МХТ — 614, 223.

¹⁰⁹⁾ На истим мјестима.

¹¹⁰⁾ TD No—187, ф. к. 3/I и даље и 77/I — 76/I; МХТ — 562, 1. 48—53, 65—66, 111—120.

дереву, 1541. у Осијеку, а у регистру из 1554. год. у џемату мартолосо тврђаве Сегедин.¹¹¹⁾ Исти је случај и са серодом Радојом сином Андрије.¹¹²⁾ Ова двојица мартолосо су служили у војсци непрекидно по више од 18 година. Сличних појава је било и у другим мјестима. Тако су неки мартолосо тврђаве Вац, са сталном службом у истом мјесту, уписани у регистрима из 1573. год. и 1588—89. године.¹¹³⁾

Упоређивање података дефтера из прве половине XVII вијека показује да се стање у погледу трајања војне службе мартолосо није измијенило ни касније. Потписи мартолосо у Столном Београду и Паркану Баћан из 1608. и 1612. године показују да у том времену није било већих промјена у њиховом персоналном саставу.¹¹⁴⁾ Лични састав џемата пештанских мартолосо 1628. и 1632. године био је готово исти.¹¹⁵⁾ Исту појаву сусрећемо код мартолосо у Темишвару и другим тврђавама темишварске области. Овдје су извршена поређења података дефтера из 1631, 1633. и 1634. године.¹¹⁶⁾

Наведени подаци одбацују ранија тврђења, по којима је служба мартолосо војника била временски ограничена. Они показују да је та служба могла трајати и по више, често по десет, петнаест, па и по двадесет година. Временски различито и неограничено вријеме службе говори да су мартолосо у саставу османских оружаних снага, са службом у тврђавама, варошима и паланкама европског дијела државе, нарочито у граничним и пограничним областима, били добрим дијелом професионални војници, с добром организацијом и сталном платом. У складу са својим способностима и потребама државе они су могли да служе као војници докле су хтјели и док је та служба одговарала њиховим интересима.^{116а)} То је случај и са хришћанима којих је било, мада у мањем броју, и у неким другим родовима турске војске, нарочито међу тобџијама и азапима, као и у помоћним војничким службама занатске природе. И тај хришћански елемент сачињавали су углавном Срби.

¹¹¹⁾ TD No—187, ф. к. 77; МХТ — 567, 1. 104; МХТ — 643, 1. 70.

¹¹²⁾ TD No—187, ф. к. 77; МХТ — 643, 1. 71.

¹¹³⁾ МХТ — 626, 1. 83—74; МХТ — 615, 1. 54.

¹¹⁴⁾ МХТ — 620, 1. 12, 15, 16; МХТ — 644, 1. 39, 40, 42, 43.

¹¹⁵⁾ МХТ — 610, 1. 21—27; МХТ — 610, 1. 14—20.

¹¹⁶⁾ МХТ — 618, 1. 28—29; МХТ — 641, 1. 1—37; МХТ — 616, 1. 3—18.

^{116а)} То потврђује и садржај документа који се односи на Михаила Драгића, једног од мартолосо тврђаве Дивењ. Тај документ, у преводу с турског, гласи: Томас Вук био је мартолос у тврђави Дивењ која је повезана са Филеком па пошто је он још одавно заробљен, а Михаилу Драгићу, који је дошао на његово мјесто, док је био на служби није стигао берат, па је одустао од свог намјештења. Моли се да се сада, 8. реџа II 987., молитељу Сеферу Ибрахиму даде ова служба, јер га његов ага сматра за вриједна у послу. Мехмед, садашњи мирливан Филека«. *Türkiyat Mecmuası VII—VIII*, 315.

Што се тиче времена службе мартолоса запослених у разним службама у унутрашњости, о њему ће бити говора на другом мјесту.

8. Материјалне основе службе мартолоса војника. — За већину мартолоса је њихова војна служба била занимање, занат, професија, начин прибављања средстава за свакодневни живот, а за све се темељила на одређеним основама економске природе. Наука није разјаснила питање какве су биле те основе, а ако је негдје и додирнуто, нису уочене разлике које су у њима постојале, а које су се појавиле као посљедица разлика у врстама служби и ангажовања мартолоса. Извјесна мишљења о том питању су веома контрадикторна. По једнима, служба мартолоса је почивала на платама, по другима — на пореским привилегијама без плата, по трећима — у пореским олакшицама, повластицама друге врсте и плати дијељеној за вријеме активне службе. Сва та мишљења су резултат кориштења одговарајућих саопштења ограниченог броја различитих извора. Константин Михаиловић је писао да су мартолоси плаћени војници и да »добивају плату на коња златник за осам дана«, која се без закашњења дијели свакоме сваког мјесеца.¹¹⁷⁾ По Н. Иштванфију, мартолоси »ратују без икакве плате, па обичавају или красти или од пљачке живјети.¹¹⁸⁾ Посљедње схватање је заступљено и у дјелима Т. Смичикласа, Е. Омана, дјелимично С. Новаковића и неких других историчара.¹¹⁹⁾ Е. Оман је писао да су турски »нередовни војници« акинције и мартолоси »слободни и не плаћају никакав данак, али се и не плаћају.¹²⁰⁾ С. Новаковић је истицао да су повластице мартолоса биле »потпуно сличне повластицама војника-коморција-коњушара«¹²¹⁾, и да је »сва плата ових војника била у пљачкању« сусједних аустријских и млетачких области.¹²²⁾ По Грзегорзевском, мартолоси су »добивали плату војничку од државних пореза узетих од раје«, а били су још »ослобођени од свих пореза, редовних и изванредних, као и од других обавеза«.¹²³⁾ Мишљење посљедњег је прихватио и готово дословце унио у свој рад Лео Барбар (*Dafür genossen die Martolosen folgende Rechte: volle Freizügigkeit und Niederlassungsfreiheit im türkischen Reiche. Sie wurden von der Wilijatsverwaltung (Provinzialverwaltung) bezahlt und lebten in*

¹¹⁷⁾ Споменик САН CVII, 67.

¹¹⁸⁾ N. Isthvanffy, Regni Hungarici Historia, Coloniae Agrippinae 1685. I. XIII, 137.

¹¹⁹⁾ Т. Смичиклас, Повијест хрватска I, Загреб 1882, 96.

¹²⁰⁾ Е. Оман, La formation historique du peuple et de l'état Yougoslave, с.

¹²¹⁾ С. Новаковић, Турско царство пред Први српски устанак, 1780—1804, Београд 1909, 155.

¹²²⁾ Исто, 174.

¹²³⁾ J. Grzegorzewski, Z siedzylatow Rumeliaskich epoki uyprowvy reicollenskiye acta tureckie, Lwow 1912, 51.

Städten und Dörfer. Sie waren von allen Steuern und Abgaben dauernd befreit).¹²⁴⁾ Мартолосе убрајају у плаћеничке најамничке трупе састављене од хришћана и Константин Јиречек (. . . für monatlichen Sold die Grenzwache versahen)¹²⁵⁾ и В. Бјеркман (Ein wichtiger Bestandteil der türkischen Fusstruppen waren die Martolosen, christliche Söldner . . . , sie waren wie regulären Truppen in Odas eingeteilt und wurden regelmässig bosoldet).¹²⁶⁾ По Д. Поповићу, мартолоси су уживали и плате и повластице. Он претпоставља да су за њих, »односно њихове породице, биле од самих плата важније повластице које су уживали«, додајући да »у том смислу нема много података«. ¹²⁷⁾ У том смислу говори о економским основама мартолошке службе и Анхегер.¹²⁸⁾ Обојица спомињу још и ванредне награде, као бакшиш султана и слично.¹²⁹⁾ Осврти у новијој литератури на ово питање не дају ништа ново. Шабановић се, напр., задовољио само констатацијом да су »за своју службу по тврђавама мартолоси добивали плату.«¹³⁰⁾

Истакнуто је да су мартолоси у разним областима европског дијела османске државе вршили разне службе и да су, у складу с тим, постојале извјесне разлике у економским основама на којима су почивале те службе. Постојале су, међутим, и заједничке економске основе за све мартолосе без обзира гдје и у каквој улози се они јављали. Ту се ради о правима и повластицама везаним за њихова домаћинства, која су имала трајан карактер. О тим заједничким основама говорићемо на другом одговарајућем мјесту у овом раду. (Види стр. 214—232). Овдје ћемо се задржати искључиво на питању облика и висине личних награда које су уживали мартолоси у активној војној служби.

Сталне припадљности војника мартолоса и већине њиховог старјешинског кадра састојале су се из редовних новчаних примања одређене висине. Мањи дио старјешинског кадра је умјесто плате уживао тимаре или пак и плату и тимаре. Сачувани бројни платни војнички регистри, из разних година од средине XV до друге половине XVII вијека, показују кретање плата припадника разних родова турске војске, међу њима и мартолоса. Они показују да у систему редовних новчаних награђивања мартолошког борачког кадра у цијелом том периоду није било великих промјена. Несразмјера у порасту у корист коман-

¹²⁴⁾ L. Barbar, Zur wirtschaftl. Grundlage des Feldzuges der Türken gegen Wien im Jahre 1683. Wiener staatswissenschaftl. Studien XII/1, 26.

¹²⁵⁾ C. J. Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, 456, 457.

¹²⁶⁾ Dr Walther Björkman, Ofen zur Türkenzeit vornehmlich nach türkischen Quelle (Hamburgische Univresität Abhandlungen aus dem Gebiet der Auslandskunde B. 3) Hamburg 1920, 66.

¹²⁷⁾ Д. Ј. Поповић: Срби у Војводини, Н. Сад 1957, 208—9.

¹²⁸⁾ Türkiyat Mecmuası VII—VIII, 288.

¹²⁹⁾ Исто, 289, Поповић, Срби у Војводини, 208.

¹³⁰⁾ Х. Шабановић: Војно уређење Босне од 1463. до краја XVI стољећа, Годишњак ИД БиХ XI, 218.

дног особља је уочљива, нарочито од средине XVI вијека. Постојале су мање разлике и у платама борачке масе у разним мјестима, зависно од истурености мјеста и његовог војног значаја. Тако су, према дефтерима из XV и прве половине XVI вијека, војници мартолови у Голупцу и Храму имали дневницу од 2, њихове старјешине од 3 акче¹³¹⁾, док су истовремено плате мартолова у Смедереву, касније и у Београду и неким другим мјестима, износиле за војнике по 3, буљукбаше по 4 и мартоловбаше по 5 акчи дневно (*martolosbaşaları beşer akça ve bölükbaşaları dörder akça, bakisi üçer akça yeüyür, hizmet ederler haraç ve ispenç vermezler ve avaris-i divaniyeden muaf ve musellemlerdir*).¹³²⁾ Плате мартолова у Београду, Смедереву и неким другим градовима Србије задржале су дуго времена исти износ. Ово потврђују подаци дефтера из 1521—26, 1536, 1559/60. и 1572. године.¹³³⁾ Како су мартолови активно учествовали у борбама за освајање земаља сјеверно од Саве и Дунава и учвршћивању турске власти у њима и тиме се далеко од својих кућа излагали већим опасностима, порасле су и њихове новчане принадлежности. Већ 1541. год. у Осијеку примају по 4 акче дневно, буљукбаше по 5, а мартоловбаше (овдје *sermie*) по 7 акчи.¹³⁴⁾ Тада су и мартолови тврђаве Немци у Срему уживали плате у висини плата осјечких мартолова.¹³⁵⁾ Толико је износила и дневна плата мартолова шајкаша у Илоку (... *et hano di salario a 4 aspri, et decurioni a 4½, et quatro centurioni ad aspri 7*).¹³⁶⁾ У вријеме дефинитивног запосједања Угарске улога мартолова је још више порасла. У вези с тим повећане су и њихове плате. Повећане су плате и другим родовима турске војске на том територију. Тај општи пораст плата заснивао се на даљем порасту државне економске моћи, што је опет последица, поред осталог, нових успјешних освајачких подухвата. Већ 1543. године у већини мјеста Угарске дневна плата мартолова-војника је износила 5, десетара (серода) по 6, а сатника (*sermie*) по 8 акчи.¹³⁷⁾ Толико су износиле и плате мартолова у Столном Београду, Калочи, Острогону, Вацу, Вишеграду, Нограду, Пешти, Натвану, Чанаду, Паркан Коркмазу, Солноку и низу других мјеста.¹³⁸⁾ Р Сексарду и неким мање изложеним мјестима мартолови су и даље били плаћени по 4

¹³¹⁾ Браничевски *maliye defter* No—5, ф. к. 134; TD No—16, ф. к. 380 (*martolosan-i ulufe-i mihurend ikişer akça... kirk iki neferdir*); TD No—1007, ф. к. 159, 160, 161; MXT — 567, 1. 142.

¹³²⁾ TD No—1007, ф. к. 15—20; MXT — 567, 1. 15—24, 42—51.

¹³³⁾ TD No—135, ф. к. 3, 4; TD No—187, ф. к. 3..., 77; MXT — 567, 1. 15—24, 42—51; TD No—316, ф. к. 86—89, 187; TD No—517, ф. к. 97.

¹³⁴⁾ MXT — 567, 1. 94—104.

¹³⁵⁾ MXT — 557, 1. 64'.

¹³⁶⁾ E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica* I, 151.

¹³⁷⁾ MXT — 550, 1. 36—52.

¹³⁸⁾ MXT — 550, 1. 61—62; MXT — 568, 1. 45—60, 67—68, 91—92, 106—108; MXT — 562, 1. 48—53, 61, 68, 138—139; MXT — 643, 1. 45—47.

акче.¹³⁹⁾ Од средине XVI вијека плате мартолосо се, у вези са сређивањем прилика у Угарској, поново смањују. Према платном регистру из 1568—70. године мартолоси Пеште, Острогона, Паркан Фервара, Сегедина, Калоче, Столног Београда, Солнока, Шимклоша, Баје, Сексарда, Мохача, Лака, Донба и Капсшвара имају по 4, изнимно по 5 акчи дневно, док су једино у Сигетвару и Предзићу сви плаћени по 5 акчи.¹⁴⁰⁾ Двадесет година касније висина дневних новчаних принадлежности мартолосо је углавном изједначена. Плата војника је износила 4, десетара 5, сермие или јузбаше 7 до 10 и аге 10 до 12 акчи. Такво стање показује платни регистар из 1588—89. године у коме су уписани мартолоси Пеште, Ваца, Сарај Хамди Беја, Паркан Фервара, Суботице, Дивина, Хатвана, Шалкова, Солнока, Шимклоша, Пакше, Шимонторње, Ендрека и Томашина.¹⁴¹⁾ У вези с догађајима у Панонији крајем XVI и почетком XVII вијека број мартолосо је јако смањен. После сређивања прилика на том простору власт је настојала да мартолошку војну организацију поново ојача и поврати јој њен ранији значај. С тим у вези дошло је до знатног повећања плата, нарочито за старјешински кадар. Године 1612. мартолоси Столног Београда, Паркан Баћана и неких других мјеста прима-ли су по 7 до 8 акчи, сероде од 8—9, сермие — 10 до 15 и аге од 20 до 60 акчи дневне плате.¹⁴²⁾ Исто стање у том погледу показују регистри из 1619, 1626, 1628. и 1631—32. године.¹⁴³⁾ Изузетак чине мартолоси смјештени у мјестима темишварске области, код којих су плате и у ово вријеме износиле: за војнике по 4, сероде по 5, сермие од 8 до 16 и аге од 15 до 30 акчи дневно.¹⁴⁴⁾ Ова разлика у плати темишварских мартолосо у односу на оне у другим областима лежи у чињеници да је темишварска област била мање угрожена од оних уз аустријску границу.

Т и м а р и. — Редовне плате у новцу нису биле једини облик награђивања мартолосо у војној служби. Они су, као и припадници других родова турске војске, умјесто плате у новцу понекад уживали тимаре одговарајуће величине. Прве податке о тимарима у посједу мартолосо сусрећемо још почетком друге половине XV вијека. У сумарном дефтеру вилајета Влк из 1454/55. год. уписан је мартолос Халил с тимаром од 4181 акче

¹³⁹⁾ МХТ — 550, 1. 61—62.

¹⁴⁰⁾ МХТ — 642, 1. 68—73, 116—121, 127—128, 129—130, 167—170, 197—198, 210—211, 228—229, 232—233, 242—243, 264, 276, 290—291, 188—190, 187—188.

¹⁴¹⁾ МХТ — 615, 1. 44—49, 54, 69, 74—75, 83—84, 95—96, 102, 112—113, 114, 116—118, 124—125, 132, 136—137, 140, 144—145.

¹⁴²⁾ МХТ — 644, 1. 1416, 16—17, 28, 39—40, 42—43.

¹⁴³⁾ МХТ — 631, 23—24, 30—32, 37—39, 46—47, 58, 68 и даље; МХТ — 592, 1. 3—4, 31, 61, 71—72, 73—74, 78—79, 80, 81, 83—84, 105—106, МХТ — 610, 1. 21—27, 16—20.

¹⁴⁴⁾ МХТ — 618; МХТ — 641 и МХТ — 616.

прихода, који је посједовао на основу берата.¹⁴⁵⁾ Неколико година касније Турци су обећали тимаре неким мартолозима за њихове заслуге у вријеме турске војне кампање у Србији и Босни.¹⁴⁶⁾ У платним регистрима из XVI и с почетком XVII вијека има више података о тимарима мартолошких ага у Угарској. Навешћемо неке од њих:

Тодор Андрић, ага мартолоса у тврђави Острогон, уписан с тимаром непознате величине у регистрима из 1544. и 1549. године.¹⁴⁷⁾

Хусеин, ага мартолоса из тврђаве Ноград уписан у регистру из 1549. године.¹⁴⁸⁾

Хајдар, ага мартолоса у Пешти, уписан исте године.¹⁴⁹⁾

Мехмед, ага мартолоса у тврђави Чанад, уписан с тимаром у регистру из 1549. године.¹⁵⁰⁾

Скендер, ага мартолоса у Пешти, уписан с тимаром у регистру из 1549. године.¹⁵¹⁾

Мустафа, ага мартолоса у тврђави Калоча, уписан с тимаром у регистру из 1556—57. године.¹⁵²⁾

Мехмед, ага мартолоса у тврђави Предзиђе, уписан с тимаром у регистру из 1573. године.¹⁵³⁾

Улан, ага мартолоса тврђаве Бобовац, уписан као тимарлија у регистру из 1612. године.¹⁵⁴⁾

У пописима нема ближих података о тимарима наведених лица. Не зна се ни гдје су се налазили, ни колики је био износ њихових прихода, ни вријеме кад су им додијељени. Једино се за агу Тодора Андрића зна да 1541. године, када је као сермије мартолоса у Осијеку служио за дневну плату од 7 акчи, није имао тимар и да му је тај додијељен нешто касније.¹⁵⁵⁾ Војни платни дефтер из 1572—74. године садржи нешто више података о тимарима које су уживале војне старјешине у будимском пашалуку, међу њима и неке старјешине мартолоса. Од посљедњих су уписани с тимаром:

Первана, син Алије, ага мартолоса у Шимклошу. Уживао је тимар од три села у нахији Чонград, с приходом 6075 акчи.¹⁵⁶⁾

¹⁴⁵⁾ »Halil martolos an tahvil Jusuf gulam Davud beg. Berat verildi, 4181«. TD Vilayet-i Vlk No—2, ф. к. 119.

¹⁴⁶⁾ Братство XXVI, Београд 106, 123.

¹⁴⁷⁾ Dr Laszlofalvi Velics Antal, Magyarorszagi Török kincstari Defterek I, 1543—1655, Budapest 1886, 42, II, 1890, 36; MXT — 562, 1. 117.

¹⁴⁸⁾ MXT — 562, 1. 68.

¹⁴⁹⁾ MXT — 562, 1. 48.

¹⁵⁰⁾ MXT — 562, 1. 61.

¹⁵¹⁾ Velics, цит. д. II, 79.

¹⁵²⁾ MXT — 578, 1. 59'; MXT — 614, 1. 223'.

¹⁵³⁾ MXT — 642, 1. 187.

¹⁵⁴⁾ MXT — 622, 1. 149.

¹⁵⁵⁾ MXT — 631.

¹⁵⁶⁾ MXT — 567, 94.

¹⁵⁷⁾ MXT — 571, 1. 12.

Хусеин, ага мартолосо тврђаве Столни Биоград. Уживао тимар од 7000 акчи прихода. Тимар се састојао од два села и двије мезре у близини Столног Биограда.¹⁵⁸⁾

Мехмед, син Хусеинов, ага мартолосо у Солноку. Уживао је тимар од 6800 акчи прихода годишње. Тимар су сачињавала два села у нахији Сент Миклош, недалеко од Солнока.¹⁵⁹⁾

Бехрам, син Чагира, ага мартолосо у Чонграду. Ужива тимар од 6666 акчи. Тимар се састоји од 4 села и 1 чифлука који се налазе у близини Столног Биограда.¹⁶⁰⁾

Омер, старјешина мартолосо (ser-i martolosani) тврђаве Барча, у пожешком санџаку. Ужива тимар од 8000 акчи, кога сачињавају три села и један чифлук.¹⁶¹⁾

Бали, син Искендеров, ага мартолосо тврђаве Мославина у пожешком санџаку. Ужива тимар од 6666 акчи прихода годишње, а сачињавају га три села, 4 мезре, 1 земин и два чифлука.¹⁶²⁾

Шабан, ага мартолосо тврђаве Слатиник у пожешкој ливи. Ужива тимар од 9486 акчи. Сачињавали су га приходи од неколико села смјештених у пожешкој нахији.¹⁶³⁾

Фаик, сермие мартолосо тврђаве Чекерден. Уживао је тимар од 5999 акчи прихода годишње. Сачињавала су га села Кемучин, у нахији Илок, са 1770 акчи и Бистац (?) код Черевина у Срему с годишњим приходом од 4229 акчи. У биљешци, последије набрајања заслуга, стоји да је наведеном издата тескера за добивање берата на овај тимар, који је раније упражњен.¹⁶⁴⁾

Хусрев, ага мартолосо Паркан Јазберења. Ужива тимар од два села и једне мезре у ливи Сигетвар, с приходом од 8000 акчи. У биљешци о разлозима додјељивања тимара изричито стоји да се »даје под условом да не буде у унутрашњости земље.«¹⁶⁵⁾

¹⁵⁸⁾ МХТ — 571, 15'.

¹⁵⁹⁾ МХТ — 571, 1. 24'.

¹⁶⁰⁾ МХТ — 571, 1. 141'.

¹⁶¹⁾ МХТ — 571, 1. 141'.

¹⁶²⁾ МХТ — 571, 1. 178'.

¹⁶³⁾ МХТ — 571, 1. 201'.

¹⁶⁴⁾ Биљешка о томе гласи: »Како је умро споменути Дервиш и његов тимар остао упражњен, наређено је за Фаика, који је био јузбаша мартолосо тврђаве Чекерден и уживао улуфу од 8 акчи дневно, те био суборац кад је препадом заузета невјерничка караула у близини непријатељске тврђаве, зване Коморан и отета њена шајка, да остане у затеченом стању са почетним тимаром од 5333 акче. Он је показао високу царску заповијед, датирану задњом декадом шевала 974, год., па се Вратима правде подноси препонизна тескера с молбом да се Фаику изволи удијелити царски берат којим се споменутом од наведеног тимара додјељује јерлијски акчалук од 5333 акче«. Испред цитираног стоји: »Nahiya-i Pok der liva-i Serem. Timar Faik, sermie-i martolosan-i kal'a-i Çekerden fi yevmi 8 (akçi) an tahvil Derviş ki mütevefa şud. Karye-i Kemuçin tabi in., 177 (akçi), karye-i Bastac (?) tabi Çerević 4229 (akçi). Yekün 5999«. МХТ — 571, 1. 243.

¹⁶⁵⁾ МХТ — 571, 1. 263.

Фејзулах, ага мартолоса тврђаве Чонград у ливи Сегедин. Ужива тимар од 6666 акчи прихода.¹⁶⁶⁾

Појава тимара у рукама обичних војника мартолоса представља ријеткост и знатно је мања од претходних. Један је уписан у регистру из 1592. године на мартолоса Хусеина Дивану. Налазио се у сколини Копанџа, а приход му је износио свега 1700 акчи.¹⁶⁷⁾ Тимари с толиком висином прихода веома често се сусрећу у рукама Срба тобџија, азапа и калауза у турској војсци у Угарској.¹⁶⁸⁾

Упадају у очи чињенице да су се тимари споменутих налазили у пограничним крајевима, недалеко од мјеста њихова службовања. Разлози томе леже у потреби државе да на тај начин људе чвршће веже за граничну службу. Недостају нам подаци о стању у том погледу код мартолоса у Хрватској и Далмацији, али се ни ту није могло пуно разликовати од оног у Угарској. За ове крајеве има доста података да су тимари дијељени влашким старјешинама, кнезовима и војводама, уз саму границу и онда кад су се њихове скупине налазиле подаље од границе.¹⁶⁹⁾ Разлози су исти.

Војничка служба мартолоса и њихове редовне припадљивости темељили су се на бератима. У тим документима су били унесени извјесни подаци лица на која су се односили, вријеме ступања у службу, мјесто у поретку одређене јединице, облик награђивања и висина примања. И случајно настала грешка у берату приликом писања могла је представљати сметњу за реализацију одређених права дотичног лица. Јаков Богдан, један од пештанских мартолоса, није могао да прими плату само зато што му је у берат погрешно унесено очево име, па је морао затражити од надлежног органа да ту грешку исправи.¹⁷⁰⁾

У погледу посједовања тих докумената, мартолоси много подсећају на византијске граничаре у Малој Азији, чије су се службе и права темељили законски на царским дипломама.¹⁷¹⁾

Поред редовних награда, изражених у новцу или тимарима, значајно мјесто у материјалној заинтересованости мартолоса чи-

¹⁶⁶⁾ МХТ — 571, 1. 352.

¹⁶⁷⁾ МХТ — 560, 1. 124.

¹⁶⁸⁾ МХТ — 571, 1. ; У МХТ — 560 на лист 88 уписан је тимар на Ибрахима сина Алије, сераскера мартолоса и кнезова ливе Срем, с приходом од 3000 акчи. У овом дефтеру има доста тимара уписаних на хришћане који служе као азапи и калаузи.

¹⁶⁹⁾ TD No—157 (босански из 1528—30).

¹⁷⁰⁾ Биљенка о томе гласи: »Курт подноси извјештај: Кад је Јаков Богдан, који је мартолос у Столном Биограду у пратњи мартолошког другог аге, у трећој оди, са 4 акче дневне плате, име његова оца није написано Јаков, него погрешно Јакиб, па не одговара имену његову берату, те је настала збрка и њега не прозивљу нити му се даје плата, а он врши своју потребну дужност, па се моли за заповјест да му се даје улуфа и да му се исправи берат«. *Türkiyat Mecmuası VII—VIII*, 314.

¹⁷¹⁾ P. Wittek: *Das Fürstentum Mentesché. Studien zur Geschichte Westkleinasiens im 13—14. Jh.* Istanbuler Mitteilungen. Istanbul 1939, 9.

нила су честа ванредна примања, која су понекад, нарочито у периоду освајања, била већа од редовних. У документима има доста података који говоре о честим упадима мартолоса у сусједне земље и пљачкању свега што су могли понијети са собом. Заплијењену робу, стоку и људе различитог пола и узроста продавали су у Турској, а новац између себе дијелили. На тај начин су се у њиховим рукама стицала знатна материјална средства, што потврђује и податак да су само смедеревски мартолози давали своме санџакбегу на име петине плијена 30000, а затим 50000 акчи годишње.¹⁷²⁾ Ова петина је очигледно представљала глобалан износ. Стварни приходи те врсте могли су бити далеко већи. Има података који говоре да је између мартолоса и санџакбега долазило до спорова око подјеле плијена.¹⁷³⁾ Интересантно је да се овдје напомене да су на истим или сличним основама касније и Зрински слали своје влахе у Турску, при чему су узимали већи дио плијена ако су их они снабдијевали храном, а мањи ако су се власи сами снабдијевали.

За успјешно извођење акције мартолози су добивали посебне награде. Тако је 1715. године подијељено 1000 гроша мартолозима Топал Осман аге, послје побједе код Науплије.¹⁷⁴⁾

Приликом ступања на пријесто био је обичај да султан подијели посебне новчане награде (бакшиш) припадницима својих оружаних снага, па и мартолозима. И ту се радило о знатним, иако ријетким примањима. Нарушавање тог обичаја могло је да доведе до побуне. Тако се 1595. године побунило у Мађарској 750 мартолоса и 1000 сипахи оглана, због тога што им Мехмед III приликом ступања на пријесто није дао обећани бакшиш.¹⁷⁵⁾

Упоређујући припадљности мартолоса војника с припадљностима припадника других родова османских оружаних снага у Европи дају се уочити мање разлике. Плата тобџија и коњаника је била већа, али су и напори и издаци код њих били већи. Примања припадника других родова су незнатно већа од мартолошких. Разлике су се постепено смањивале и у другој половини XVI вијека су сведене на свега 1 до 2 акче дневно. Војници у свим родовима су већином примали плату у новцу, код незнатног броја се сусрећу тимари, а дио старјешинског кадра је уживао тимаре. Сразмјерно велики број тимара се сусреће у рукама хришћана тобџија, азапа и калауза. Висина њихових прихода се кретала од 1400 до 2000 акчи, рјеђе и више.¹⁷⁶⁾

¹⁷²⁾ TD No—1007, ф. к. 36. И у српској средњовјековној држави дио плијена је предаван одређеним старјешинама. То је санкционисано 116. чл. Душановог законика, који гласи: »... А што ко уз рат војујући у туђој земљи нађе, да води и да носи пред цара и војводу«. Новаковић, Законик Стефана Душана цара српског, 1349. и 1354. Београд 1898, 216.

¹⁷³⁾ Архив за повјестницу југославенску, V, 1859, 104.

¹⁷⁴⁾ *Türkiyat Mecmuası VII—VIII*, 320.

¹⁷⁵⁾ Исто, 289.

¹⁷⁶⁾ МХТ — 560, 1. 102, 153, 130? МХТ — 171, 1. 23', 50', 52, 127, 135, 136, 148, 164, ...

9. Насљеђивање мартолошке војне службе. — Служба мартолоса војника, а и других, имала је насљедан карактер. Насљеђивање положаја је карактеристична појава за цијели период постојања организације. Има довољно докумената који то потврђују. Бројни сачувани узастопни поименични војнички пописи редовно пружају податке за такву тврдњу. Код упоређивања упада у очи да се, тамо гдје постоје мање или веће персоналне промјене у саставу одређене јединице, на мјесту бриганих лица појављују нова с именом претходног. Примјера ради наводимо имена неких мартолоса паланке Шимклош, према пописима из 1561. и 1569. године:¹⁷⁷⁾

1561.	1569.
Вукосав Никола	Никола Јован
Радивоје Вук	Вук Михаил
Ђуро Јован	Јован Вук итд.

Сва тројица су припадали другој оди и уписани су тачно на мјеста својих претходника. Остали су већином из ранијег пописа. Очигледно је да се ту не ради о случајности и да је родбинска веза отац — син напосредна. Има доста примјера из којих се види да је на мјесто ранијег мартолоса дошао његов брат. Има, разумије се, и таквих из којих се не може установити ни једно ни друго. Наша тврдња се, међутим, не заснива само на свједочанствима горње врсте. Евентуалне сумње искључују документи који изричито говоре о насљеђивању мартолошке службе уопште. О томе на другом мјесту.

10. Активност мартолоса на граници. — Дјелатност мартолоса на граници изражавала се не само у стражарењу и обезбјеђивању територија османске државе већ и у ухочењу непријатељског земљишта, честим упадима, који су извођени самостално или у заједници с другим родовима турске војске. Мотиви и циљеви таквих упада били су различити, али су се они готово сви завршавали пљачкањем и робљењем противничког територија. Привлачна снага обилне пљачке била је, без сумње, главни покретач офанзивних акција војнички организованих хришћана у турској служби. Западни извори, нарочито извјештаји са границе из XV, XVI и XVII вијека, често говоре о упадима и пљачкама Турака и мартолоса. Највише их потиче из периода успона османске државе у XVI вијеку. Од пада Београда 1521. године акције мартолоса се могу пратити из године у годину. Средином XVI вијека достижу кулминацију, а затм полако опадају. Активност мартолоса на граници у XVII вијеку готово престаје. Промјене у том погледу су у складу с општим развојем унутрашњих и спољно-политичких прилика кроз које је пролазило османско царство.

¹⁷⁷⁾ МХТ — 642, 1. 210.

У претходном поглављу је речено на ком простору, од каквог елемента и с каквим циљем су Турци приступили стварању мартолошких војних јединица. Било је говора и о њиховим првим акцијама од Видина до мора. У борбама које су вођене у сјеверној Србији, Босни, нарочито на подручју јајачке бановине, Далмације, око Сплита, Дубровника, Котора, Улциња, Бара и Скадра учешће мартолоса је стално појачавано. Посљедњих година XV и почетком XVI вијека они су већ представљали снажну војну организацију која је сносила велики дио терета у одбрани и ширењу турских граница у нашим земљама и Угарској. Крајем XV вијека турска активна одбрана, која је добрим дијелом почивала на мартолосима, поприма офанзиван карактер. Извјештаји с турско-млетачке границе из тог времена показују да је млетачки териториј био угрожен на цијелој граничној линији од Мореје до сјеверне Далмације. На јужном граничном сектору, у Грчкој и Албанији, заједно с Турцима су у борбама против Млечана учествовали арматоли (мартолоси) из тих земаља. Даље на сјеверу, само у току 1499. године забиљежено је више турских напада. Те године су скадарски мартолоси у два маха угрожавали Улцињ и Бар.¹⁷⁸⁾ У исто вријеме су мартолоси више пута упадали у околину Сплита, Трогира и Шибеника и пљачкали је. У јануару 1499. године су се шибеничке власти жалиле босанском санцаку због сталних штета које им наносе мартолоси и Турци.¹⁷⁹⁾ Посланик је стигао до санцак бега тек после два мјесеца, јер га је успут задржала турска војска »у којој су били мартолоси«.¹⁸⁰⁾ У подручје Трогира провалио је војвода Синан и одвео 30 до 40 душа. У вези с тим у извјештају стоји да је »... свијет проријеђен од лањске болести и робљења мартолоса.«¹⁸¹⁾ У једном извјештају из Задра говори се о припремама Скендер паше да нападне и саму Венецију, па се очекује диверзија мартолоса, за које се претпоставља да би могли »прије кренути пут Јајца или Фурланске...«¹⁸²⁾

Овим упадима са турске стране Млечани већ тада супротстављају, пред редовних трупа, нередовну војску, која је такође носила назив мартолоса.¹⁸³⁾

Почетком новембра 1500. године забиљежен је упад мартолоса скадарског паше у околину Бара. Циљ им је био робљење жена и дјечака за поклон санцак-бегу. Власт у Бару је била благовремено обавијештена о намјерама мартолоса, па им је приредила клопку у којој су сви изгинули или похватани. Из извјештаја се види да су ти мартолоси били састављени од хришћана из сусједних турских крајева. Заповједник им је био од-

¹⁷⁸⁾ Аркив V, 54, 75, 79.

¹⁷⁹⁾ Исто, 19.

¹⁸⁰⁾ Исто, 26.

¹⁸¹⁾ Исто, 62.

¹⁸²⁾ Исто, 86.

бјегли поданик улцињског кнеза.¹⁸⁴⁾ Почетком 1501. год. марто-лоси су поново пљачкали околину Трогира.¹⁸⁵⁾ У исто вријеме су паше из Врхбосне и Смедерева извршили безуспјешан напад с мартолосима пјешацима на Јајце.¹⁸⁶⁾ Провале и пљачке настављале су се и 1502. године. Вршене су с обје стране. У новембру те године је подбан из Книна, при повратку с пљачкашког упада у Босну, сусрео 50 мартолоса пјешака на горњој Цетини, потукао их и отео им плијен.¹⁸⁷⁾ Наредне 1503. године забиљежено је више упада на млетачко подручје. Већ првих дана јануара јављено је из Трогира о силној биједи која је захватила крај због сталних штета које наносе мартолоси и морлаци, као и о неспособности стратиота, који су слабо плаћени, да им се супротставе.¹⁸⁸⁾ Сличног садржаја су и извјештаји власти из Сплита и Шибеника. У једном од њих, писаном 23. XI 1503. године, стоји да »мартолоси сваки дан пљачкају.«¹⁸⁹⁾ Према извјештајима из јесењих мјесеци, те акције су изводиле мање групе мартолоса.¹⁹⁰⁾ Забиљежена је и активност мартолоса у околини Јајца. Али је њихов главни задатак ту био да онемогуће дотурање намирница угарској посади и становништву у Јајцу. Године 1503. је 40 мартолоса пресрело угарску комору код брда Кутине и дјеломично је заробили, али су затим похватани и посјечени.¹⁹¹⁾

Очекивало се да ће уговори о миру склопљени 1503. године између Турске и сусједних хришћанских држава допринијети да се прилике на граници нормализују и онемогућити обостране пљачкашке упаде. Утолико више што је то предвиђено и клаузулама уговора. Млечани, којима је загарантована слобода трговине у Турској, замолили су Скендер пашу да онемогући упаде и пљачке мартолоса и да учини да поврате оно што су, откад је мир наступио, поробили у околини Трогира.¹⁹²⁾ Одредбе уговора о миру су, међутим, представљале мртво слово на папиру. У марту 1506. године је Бернандин Контарини јављао из Трогира да су Турци и мартолоси пљачкали околину и одвели доста стоке¹⁹³⁾, а ускоро затим да су њихове провале и робљење народа узели толико маха да народ има више штете него кад је отворени рат.¹⁹⁴⁾ Наредних година: 1507, 1508, 1509. и 1510. год. извјештаји

¹⁸³⁾ Исто, 82, 87, 102, 106, 113, 119, 124, 132, 149, 154; Аркив VI, 1863, 165, 196, 303.

¹⁸⁴⁾ Аркив V, 159.

¹⁸⁵⁾ Аркив VI, 188.

¹⁸⁶⁾ M. Schimek, Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama, Wien 1787, 185.

¹⁸⁷⁾ Аркив VI, 224.

¹⁸⁸⁾ Исто, 234.

¹⁸⁹⁾ Исто, 263.

¹⁹⁰⁾ Исто, 236, 241, 249, 250, 252.

¹⁹¹⁾ Љ. Талоци, Повијест Јајца, 148.

¹⁹²⁾ Аркив VI, 290, 180.

¹⁹³⁾ Исто, 295.

¹⁹⁴⁾ Исто, 294.

редовно говоре о пљачкашким провалама мартолосо и Турака на подручје средње и сјеверне Далмације.¹⁹⁵⁾ Млетачка граница је ту била лишена ефикасне одбране. Чињени су напори да се она колико-толико обезбиједи. Према једном извјештају с почетка фебруара 1509. године Иван Крбавски је понудио Венецији да пређе у њену службу, изражавајући спремност да преузме обавезу да чува њене далматинске посједе од напада Турака и мартолосо.¹⁹⁶⁾ Не знамо на чему се завршила ова понуда, али је гроф Иван својим отпором и непомирљивим ставом према Турцима ове у још већој мјери окретао против себе. Октобра 1514. год. јављено је из Задра да су мартолоси и Турци продрли на његове посједе, опљачкали цијелу Лику и Крбаву и одвели 300 душа, 10 — 12000 крупне и 80000 ситне стоке тако да је тај гроф сасвим пропао.¹⁹⁷⁾ Мартолоси су сасвим опустошили нека мјеста. Према извјештају из Сплита од средине јула 1513. године Каочеста је »већ двије године упропаштена од мартолосо и народ се разбјежао«.¹⁹⁸⁾

Документи из овог времена показују да је између Турске и њених сусједа у Европи вођен перманентни рат, чак и онда кад је између њих постојао формални мир. У том рату је било масовно ангажовано становништво из пограничних крајева с обје стране. Према извјештајима, Турци су у Цетини само у току 1513. год. уврстили у своју војску двије трећине сједјелачког становништва способног за оружје. Већи дио је уклопљен у мартолошке јединице, одређене за чување границе и четовање у сусједним противничким областима. Те јединице су сачињавали углавном сточари и сељаци из Цетине, Радобиље, Бродарића и земљишта с једне и друге стране Свилаје, Мосећа и Промине. Њихов организатор и војвода био је Муратбег Тардић, родом из Шибеника. Он је с мартолосима из тих крајева вршио освајања Закрчја и Позрмања.¹⁹⁹⁾ Пошто су учврстили своју власт у крајевима око Сане, Унца, Цетине и једног дијела Крке, Турци су с прољећа 1514. год. подузели акције већих размјера. Циљ им је био да дезорганизују противничку одбрану и застраше присталице борбе против Турака у Книну, Одорју, Хотучи, Србу, Лапцу, Крбави, Лици и Бужанима. У том походу су, поред мартолосо из Цетине и чета од Ливна, Прозора и Мостара, учествовали и мартолоси из Поврбасја, Сане, Псета, Грахова и Унца. У вези с тим походом забиљежено је да се неколико стотина породица, нарочито сточара, с нападнутог подручја, већином из

¹⁹⁵⁾ Исто, 300, 301, 303, 310, 314, 324, 328, 333, 336, 340, 350.

¹⁹⁶⁾ Archivio di Stato Venezia, Collegio (1500—1513), 82.

¹⁹⁷⁾ Аркив VI, 433; Р. Лопашин: Два хрватска јунака Марко Месић и Лука Ибришимовић, Загреб 1888, 17.

¹⁹⁸⁾ Аркив VI, 433.

¹⁹⁹⁾ Стјепан Павичић: Сеобе и насеља у Лици. Зборник за народни живот и обичаје, књ. 41, ЈАЗУ, Загреб, 1962, 108.

Хотуче и Одорја, населило на турски териториј у Цетини и Закрчју.²⁰⁰⁾ Затим је услиједило затишје на граници. Активност мартолосо је поново забиљежена тек у фебруару 1517. године, када су опљачкали околицу Трогира.²⁰¹⁾ Иако је уговор о миру између Млетачке Републике и Порте још био на снази, млетачки погранични појас у Далмацији није био поштеђен од упада и пљачки, у којима су се истицали мартолоси. Власти из приморских градова су редовно о томе извјештавале владу у Венецији. У јануару 1518. године извршен је један упад »од стране Турака или мартолосо на подручју Шибеника и одведени су неки становници«. ²⁰²⁾ У 1519. години такве акције су се понављале више пута. Средином марта је јавио кнез Иван Крбавски да Турци и мартолоси свакодневно упадају у Далмацију и затражио од Сињорије новчану помоћ за јачање одбране.²⁰³⁾ Извјештаји писани у Шибенику, Љесни и Сплиту те године показују да је млетачка власт подузимала дипломатске кораке код турских власти у сусједству и на Порти са жељом да се спријече упади и пљачке мартолосо.²⁰⁴⁾ Дипломатска акција није дала никаквих позитивних резултата. Кад су Млечани заробили четворицу мартолосо, Турци су одмах реаговали. У Шибеник су упутили свог покликсара са захтјевом да се састане са заробљеницима и да затражи да буду ослобођени. У случају неуспјеха запријеђено је ратом. Све то показује да су акције мартолосо биле планиране и да су и у вријеме мира вршене са знањем и уз подршку турске власти.

Године 1520. на султански пријесто је ступио Сулејман Законодавац. Већ прва година његове владавине протекла је у знаку ужурбаних припрема за рат. На границама у Европи камо су били намијењени први ударци дошло је до појачане војне активности, нарочито акинџија и мартолосо. Њен циљ је био извиђање, пљачкање, робљење и уношење панике у становништво пограничних противничких крајева и тиме слабљење њихове одбране. Да би акције имале већи успјех, из Турске су протуране алармантне и застрашујуће вијести о тобожњем кретању снажних турских одреда²⁰⁵⁾, па су и мали одреди мартолосо постизавали велике успјехе. Већ почетком маја те године је одред од 200 мартолосо опљачкао околицу Сења и тамо уништио једно јаче одјељење угарске-хрватске коњице.²⁰⁶⁾ Тада су тешко страдали посједи Бернандина Франкопана у Модруши.²⁰⁷⁾ Забиљежен је и упад од 3000 мартолосо и Турака у Истру (Гра

²⁰⁰⁾ Исто, 109.

²⁰¹⁾ Аркив VIII, 7.

²⁰²⁾ Исто, 31.

²⁰³⁾ Исто, 56.

²⁰⁴⁾ Исто, 58, 60.

²⁰⁵⁾ Исто, 69.

²⁰⁶⁾ Исто, 78.

²⁰⁷⁾ Исто, 77.

Martolossi e Turchi in 3000 erano corsi in Istria).²⁰⁸⁾ Ови упади су поколебали неке хрватске феудалце (Бернандин Франкопан, Иван Крбавски) до те мјере да су показивали спремност да признају турску власт. Угарски краљ је био присиљен да их преко посебног изасланика одговара од те намјере.²⁰⁹⁾ У марту идуће године мартолови су поново пљачкали околину Сплита и Трогира. Неки од њих су били похватани, па је предложено »да буду кажњени за своје злочине«. ²¹⁰⁾ У складу с општим припремама за освајање Београда и Угарске појачали су своје акције босански и херцеговачки санџакбези у сјеверној Далмацији и Хрватској. Почетком маја први је провалио преко Хрватске у Крањску и опустошио је, док је други с великим одредом акинџија и мартолоса продро у подручје између Уне и Велебита и опустошио га. Послије повлачења главнине турских снага из тих крајева напао је одред од 500 мартолоса на Стрмицу и заузео је. Заузети су тада и Скрадин и Книн.²¹¹⁾ Активност мартолоса на том подручју забиљежена је и наредне 1522. године. Једна њихова чета од Унца прошла је преко цијеле Лике и у Сењском приморју похватала већи број народа и повела га у ропство. Бан Карловић је потукао ту чету у Врховни приликом њеног повратка и ослободио заробљено становништво.²¹²⁾ Те и наредних година подручје Сења су мартолови често робили, па се становништво које није пало у турско ропство добрим дијелом иселило у сигурније крајеве. С тим у вези овај град је губио ранији трговачки значај. Стање у тој области, настало као посљедица сталних акција мартолошких дружина, јасно илуструје молба коју су Сењани упутили 4. јуна 1529. године краљу Фердинанду. Она, у преводу с латинског, гласи:

»Много пута смо обавјештавали Вашу свјетлост о потребама и невољама у којима се ми Сењани, поданици Вашег величанства, налазимо због упада Турака, а нарочито мартолоса и њиховог пљачкања, јер су ти мартолови читав териториј овога града опљачкали и довели га до пропасти, пошто је мало становника остало од којих је касније већи дио доспио у турско ропство, а други, пошто није хтио да падне у ропство, био је присиљен да по свијету тражи друго сједиште, гдје би могао живјети с породицом, јер само зидовима се бранимо, не усуђујући се изаћи изван града. Ваша свјетлост нека зна да, докле год се од горе наведених мартолоса не ослободи пут који они држе затворен, за нас неће бити никаква разлога да овдје живимо, јер чешће и

²⁰⁸⁾ Š. Ljubić: Commissiones I (MSHSM VI), 142.

²⁰⁹⁾ Аркив VIII, 107.

²¹⁰⁾ Исто, 112.

²¹¹⁾ С. Павичић, цит. д., 111, 112, 119.

²¹²⁾ Исто, 112.

више смо извргнути невољама од самих мартолосо, него од турске коњице, јер, ако они затворе прилаз од мора, нико к нама копном, па и кад би хтио, неће моћи доћи, а исто тако и преко мора, јер трговци... неће имати с ким да тргују. Због тога трећина и десетина, не само овдје у Сењу него у цијелом Приморју, нису могле за Вас бити скупљене. Да је Ваше величанство држало у Оточцу, Брибиру и Модруши 400 пјешака или 100 коњаника, уздали смо се да бисмо одбранили и цијели Кварнер, јер ови пјешаци које наш капетан држи не могу ни град одбранити. Зато усрдно молимо Ваше величанство... да нас помогне и осигура копнени приступ овоме граду...«²¹³⁾

Још у љето 1522. год. сеоба становништва је захватила Лику, Крбаву, Бужане, Гатску, Бриње и Брежник. Аустријски извјештаји су претходно навјештавали ову сеобу, наводећи као узрок општи страх од турских мартолосо.²¹⁴⁾ Из њих се види да су се тада Хрвати с унско-велебитског подручја једним дијелом населили у Крањску, а другим у околину Загреба, Посавину, Загорје, Вараждинску жупу, Калник итд.²¹⁵⁾ Послије једногодишње паузе, у извјештајима се поново говори о активности мартолоса на турској граници према Далмацији и Хрватској. Крајем априла 1524. године јављено је из Задра да је приликом једне провале Турака и мартолоса дошло до двобоја између »великог мартолоса« Сболевића и млетачког поданика Пиера Ваделића, у коме је први погинуо.²¹⁶⁾ Према извјештају сењског капетана Гашпара Раба, тада су власи и мартолоси паше ливањског и херцеговачког напали на Карлобаг, опљачкали га, дјелимично спалили, становништво одвели у ропство.²¹⁷⁾ Средином априла 1525. год. престају упади мартолоса у крајеве између Уне и мора. Они су тада добили задатак да узму учешћа у походу турске војске против Угарске.²¹⁸⁾ О активности мартолоса на тој страни говоре, према писању Ђорђа Сремца, ријечи Јована Ненада с којима се обраћао мађарским племићима, кад су затражили да им дозволи повратак на имања с којих су Турци протјерани: »Кукавни Мађари, не можете ви ову земљу држати, јер ће вас мартолоси за једну ноћ везане одвести у Београд. Дакле, не знате шта желите! Ја ћу ову земљу, па и острво Срем ослободити од Турака.«²¹⁹⁾

²¹³⁾ E Laszowski, Monumenta Habsburgica I, 172—173.

²¹⁴⁾ Павичић, цит. д., 120.

²¹⁵⁾ Исто, 121, 123, 124.

²¹⁶⁾ »Et Piero Vadelich nostro fameo fece scontro di lanza con Sbolavich iò quale era locotenente da Damian Clochosich, uno va'entissimo homo et gran martellosso, e da valente homo l'aquistò et aquistato che li tageò la testa«. Аркив VIII, 179—180.

²¹⁷⁾ Р. Лопашин: Два хрватска јунака... 18; J. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, III, Pest 1828, 52, (= GOR).

²¹⁸⁾ Павичић, цит. д. 118.

²¹⁹⁾ Гласник Српског ученог друштва, (XXVIII), Београд 70.

Успјеси Турске у рату против Угарске послужили су као нов импулс новом замаху војничких акција на цијелој граничкој линији. Мартолоси врше интензивне упаде у Далмацију, Хрватску и Словенију. Већ 1526. год. забиљежене су њихове акције у околини Задра, Новиграда, Сплита²²⁰⁾ и Обровца.²²¹⁾ Нарочито је био угрожен Сењ. Крчки провидур је писао да послови у овом граду »врло слабо напредују и сваким даном иду из зла у горе«. ²²²⁾ Мартолоси су угрожавали и Крањску. Упаде у ову покрајину су вршили преко планина Кочевја.²²³⁾ Од 300 кметова, колико их је било на посједу Костел, 93 су одвели са собом.²²⁴⁾ Средином јула 1527. године око 4000 мартолоса је провалило у Истру до Подграда. У писму Ханса Унгнада, које су, 16. јула 1528. године, крањски сталези послали краљу Фердинанду, стоји да »мартолоси нападају сваки дан, а у планинама их има толико да су убоги прости кметови присиљени да остављају жито непожњевено на пољу и да бјеже у унутрашње крајеве«. ²²⁵⁾ Настављено је и пљачкање сјеверног Далматинског приморја. Задарски комес Виктор Барбадиго је у љето 1528. год. посјетио Нин и, поред осталог, написао: »Његова околина је врло лијепа и веома плодна у свему, ... али већи дио је необрађен и то из страха од Турака и мартолоса«. ²²⁶⁾ Из једног извјештаја, писаног у Љубљани 9. априла 1529. године, види се да су ти мартолоси били већином из редова сточара из планинских крајева турског пограничног подручја. Докуменат се односи на Ћиће, који су »одреда слободни људи који на овој страни ... мартолосују и штету чине« (alles fraydig lewtt, die vast hervuber in euer mayesität lannd martalossen und grossen schadn thuen). ²²⁷⁾

У љето 1529. год. подузео је султан Сулејман нов поход на Угарску и Беч. С тим у вези је турска војска из Босне направила диверзију преко Хрватске и Словеније у Аустрију. Дио мартолоса из Босне је пустошио Хрватску и Крањску²²⁸⁾, док су други њихови одреди, заједно с акинџијама, провалили дубоко у Аустрију, гдје су напали, поробили и спалили град Линц.²²⁹⁾ Мартолоси су са Сулејмановом војском те године учествовали и у нападу на сам Беч. Посебан задатак су имали мартолоси дунавске

²²⁰⁾ Аркив VIII, 242; C. N. Sathas: Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age VII, 139, nr. CCLII.

²²¹⁾ В. Клзих: Пад Обровца, Удбине и Јајца. Вјестник Зем. архива VII, Загреб 1905, 56.

²²²⁾ Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, II (1525—1553), 1877, 38.

²²³⁾ Stanko Jug: Turški napadi, 45.

²²⁴⁾ Исто, 47.

²²⁵⁾ Исто, 48.

²²⁶⁾ Ljubić, Commissiones II, 43—44.

²²⁷⁾ А. Ивић, Споменици Срба у Угарској..., 19.

²²⁸⁾ A. V. Geway, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich-Ungarn und der Pforte in XVI und XVII Jahrhunderte, Wien 1840, 40. Jug, цит. д: 51.

²²⁹⁾ P. Jović, Turcicarum rerum comentarius, 91.

шајкашке флоте који су нападали на грд од Нусдорфа.²³⁰⁾ Приликом повлачења од Беча ови мартолози су нанијели знатну штету граду Братислави.²³¹⁾ У исто вријеме су вођене борбе између мартолоза и млетачких стратиота код Трогира.²³²⁾

Активност мартолоза на граници је настављена. Појачавана је за вријеме турских војних припрема за веће походе. По извјештају Бернандина Франкопана од 22. IV 1530. године мартолози су у вријеме ратних припрема босанског паше проваљивали у групама од 60 до 70 коњаника и наносили велике штете.²³³⁾ По другом извјештају, њихови упади у Словенију су представљали свакодневну појаву.²³⁴⁾ Низали су се један за другим и 1531. и 1532. године.²³⁵⁾ Посљедице су биле тешке. Према једној инструкцији Земаљских сталеза: »за 60 година Турци су 80 пута напали на Крањску, која је послје пада Островице и Удбине постала земља уз турску границу. Непрестано су је нападали турски коњаници и мартолози. Посједи Метљика, Чрномел, Виница, Пољане, Костел, Кочевје, Рибница, Орнек, Лож, Цркница, Снежник, Турјак, те Истра и Крас су потпуно опустошени. С тиме је земља изгубила сваку отпорну моћ и преко 200.000 људи«. ²³⁶⁾

За вријеме припрема другог турског похода против Беча упућиване су мање групе мартолоза на непријатељски териториј ради извиђања и прикупљања података о стању одбране и расположењу становништва.²³⁷⁾ Према извјештају који је 22. VII 1532. године провидур из Трогира послао у Венецију, босански паша је наредио Радићу, који је био војвода мартолоза у Ускопљу, да покупи што више мартолоза и с њима направи диверзију у Истру и према Љубљани (... *che de li Radich famoso capo di martelosi havea hauto ordine di far quanto piu martolosi poteva per andai a corer in Istria et verso Lubiana et a queste parte*).²³⁸⁾ Војску босанских спахија, у којој се спомиње Сијам бег Копчић са 300 коњаника, упутио је истовремено у Срем, гдје је требало да се придружи главној турској војсци. Аустрија није дочекала неспремна ове турске акције. Посебно су подузете мјере да се обезбиједе путеви од мора до Гвозда и спријече упади мартолоза на том простору. Те мјере су дале позитивне резултате. Аустријски

²³⁰⁾ Höniger, Hoffhaltung... II, 34.

²³¹⁾ Исто, 40.

²³²⁾ Sathas, цит. д. VII, 140, Нр. CLV.

²³³⁾ Старине ЈАЗВ XVI, 165.

²³⁴⁾ Sten. arh., fasc. 213; *der türkh hat nur disen frieling das Land mit geweltigen hör... (?) zwyn angriffen auserhalb der streiffenden rotten vnd martholossen taglichen angriff vnd beschedigung dabay* (код С. Југа, цит. д. с. 52).

²³⁵⁾ Југ, цит. д., 53, 54.

²³⁶⁾ Исто, 52, 53.

²³⁷⁾ Laszowski, Monumenta Habsburgica... II, 34, 77, 106.

²³⁸⁾ Старине ЈАЗУ XXI, 166, 168, 170.

извјештаји са границе између 1534. и 1538. године не говоре о упадима и пљачкама мартолосо. Једино је забиљежено њихово учешће у борбама које је 1535. год. водио Мехмед-бег Јахјапаша код Пожеге и у бици код Горјана 1537. године.²³⁹⁾ Акције мартолосо су почеле поново после четворогодишњег релативног замишља. Године 1538. поробили су Штајерску²⁴⁰⁾, а учествовали су и у борбама против Млечана код Херцеговог.²⁴¹⁾ Наредне године мартолоси су се налазили пред Котором.²⁴²⁾ Иза тога је скадарски паша упутио одред од 3000 мартолосо да опљачкају Кртоле, Луштицу и нека друга мјеста. Тај напад је био одбијен.²⁴³⁾ На сјеверу су појачане акције мартолосо у вези с припремама Турака да дефинитивно запосједну Угарску. Средином марта 1540. године је војвода Ханс Унгнад јављао из Птуја штајерским старежима да »турски мартолоси нападају и робе на све стране«, те да су одвели много хришћана у ропство.²⁴⁴⁾ У мају исте године Адам Холенички је извијестио да су мартолоси попалили Вараждинске Топлице, ухватили 500 људи и одагнали 800 говеда.²⁴⁵⁾ Опустошени су тада и посједи Зринских.²⁴⁶⁾ Приликом једног сукоба код Ступчанице војска Стјепана Тополовачког је убила 40 и заробила 20 мартолосо, међу којима је био »познати харамбаша... Вук Волонировић, ... из моћна племена, и познат човјек у Рашком краљевству«. Ухваћен је ту и »неки специјални харамбаша, по имену Вукан«.²⁴⁷⁾ После пада Будима мартолоси су наставили с пљачкашким упадима на преостале дијелове Славоније и Хрватске. Забиљежени су 1542. и 1543. године. У једном извјештају из 1543. године стоји да су мартолоси окупирали сав простор према Загребу, Вараждину и Птују, те да постоји опасност да ће Турци заузети Штајерску, Крањску и Корушку. Занимљиво је да је у једном пљачкашком походу, према том извјештају, учествовао одред од 3000 мартолосо, којим је заповиједао неки Степерсав.²⁴⁸⁾ Ту се очигледно не ради само о мартолосима у сталној војној служби, него и о људима који су привремено мобилисани. Ово важи за све случајеве гдје се говори о тако снажним концентрацијама мартолосо на једном мјесту и у једном подухвату. Године 1544. и 1545. границе су биле

²³⁹⁾ N. Isthuanffio, цит. д. XIII, 137; Hammer, ГОР III, 189, 190.

²⁴⁰⁾ П. Витезовић: Кроника, Загреб 1744, 143.

²⁴¹⁾ Гл. Станојевић: Црна Гора у доба кадијског рата, Историјски гласник, 1—2, 1953, с. 14—15.

²⁴²⁾ Г. Станојевић: Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку. Ист. записи XII/XV, 2, 1959, 328.

²⁴³⁾ Исто.

²⁴⁴⁾ Старине ЈАЗУ XVII, 159; Laszowski, Monumenta Habsburgica II, 470.

²⁴⁵⁾ Старине ЈАЗУ XVII, 161.

²⁴⁶⁾ Исто.

²⁴⁷⁾ Исто, 166.

²⁴⁸⁾ Исто, 168, 174, 175; Monumenta Habsburgica III, 169, 170.

релативно мирне. Забиљежене су само незнатне акције марто-лоса у Лици. У једној од њих су учествовали мартолози од Левачког.²⁴⁶⁾

Забиљежено је да су у ово вријеме ускоци и хајдуци вршили упаде на турски териториј. Тиме су стваране озбиљне тешкоће за реализацију уговора о миру, склопљеног између Порте и Фердинанда Хабсбуршког. Обје стране су подузимале мјере да у складу с одредбама уговора свака са свог територија пријечи упаде, па је активност мартолоса готово престала. У току 1546. године није забиљежен ниједан инцидент на аустро-турској граници. Из 1547. год. има једна вијест о четовању мартолоса у Хрватској, али се они наредне године уопште не спомињу.²⁵⁰⁾ Једним документом, који је писан у Прагу 1. IX 1549, наређено је да сва лица која на овај или онај начин приспију из Турске у Аустрију морају бити репатрирана. Изричито је речено да и мартолози из Угарске и Славоније који су за вријеме примирја одведени или су сами пришли имају бити враћени са циљем да »свака свађа с обје стране у исто доба нестане«.²⁵¹⁾ Таква обо-страна одлучност у спровођењу у дјело одредби мировног уговора погодовала је даљем санирању прилика на граници. О акцијама мартолоса на аустро-турској граници нема вијести све до 1551. године. У Далмацији је, међутим, стање било затегнуто и у овом периоду. Упади мартолоса на млетачки териториј забиљежени су 1545, 1546. и 1547. године.²⁵²⁾

У другој половини XVI вијека је активност мартолоса на граници у константном опадању. Узроци томе леже у мијењању унутрашњих прилика у османској држави, посебно у мијењању положаја наших народа под турском влашћу, промјенама у односу снага у Европи на штету Турске и заустављању турске експанзије. Раније су мартолози представљали праву напаст за турско сусједство. Сад се ствар мијења. Иницијативу постепено преузимају ускоци и хајдуци. Њихови упади у Турску и пљачке, у почетку једва примјетни, константно расту, да би у XVII вијеку достигли пун замах.

Према млетачком територију мартолози су показивали више активности у Црногорском приморју и сјеверно од Сплита. Године 1553. пљачкали су околину Трогира, док су Марковићи, црногорско племе у турској служби, харали око тину Бара.²⁵³⁾ Пут од Котора до Будве био је угрожен. На њему су 1571. мартолози и Турци напали једну чету млетачких војника, а приликом напада на Брајиће Млечани су заробили једног мартолоса (Mi

²⁴⁹⁾ Старине ЈАЗУ XVII, 195/96; Monumenta Habsburgica III 185.

²⁵⁰⁾ Старине ЈАЗУ XVII, 201.

²⁵¹⁾ Monumenta Habsburgica III, 358.

²⁵²⁾ Ljubić Commissiones II, 179; Sathas, цит. д. VIII, 406. и 436.

²⁵³⁾ В. Винавер: Сењски ускоци и Венеција до кипарског рата, Историјски гласник 3—4, 1953, 57.

son anco atrovato a brugiar Braichi luoco de Turchi ove preso uno martoloso e lo donai a magnifico signor Santo tron gubernator di galea et essendo stato afidato un Turcho da Montenegro tempo di gran valore).²⁵⁴⁾ На том простору је било више сукоба о чему свједочи још један докуменат из 1557. године. Ријеч је о молби Томе Пелеша, старјешине једне чете Албанаца у Котору, у којој стоји да се храбро борио »против Турака и мартолоса да би одбранио и спасао Паптровиће, Будване« и друге млетачке поданике (*Combatendo valorosamente contra Turchi e martolosi per difendere e salvare Pastrovicchi, Buduani et altri sudditi di Vostra Serenita*).²⁵⁵⁾ У документу из 1573. године који се односи на Грбљане стоји да су, поред осталог, били дужни да стражаре против Турака и мартолоса, што су тада чинила и нека села у Црној Гори.²⁵⁶⁾

Првих година друге половине XVI вијека дошло је до заштравања односа између Турске и Аустрије. У вези с тим мартолоси су већ 1551. године затворили путеве према Сењу, сачекивали караване у шумама, нападали их, људе убијали, а товари и коње одводили са собом, тако да је овј град остао без намирница.²⁵⁷⁾ Одбрана Сења је лежала на ускоцима који су с турским мартолосима водили жилаву борбу, испуњену узајамном осветом. Према П. Витезовићу, Сењани су више пута разбијали мартолошке дружине, а заробљенике ликвидирали на најокрутнији начин. Средства за ликвидацију су била набијање на колац и спаљивање живих заробљеника. Тако су поступили 1569, кад су разбили турску војску код Перушића и 1599, приликом робљења мартолоса по Истри, Красу и Фриаулу.²⁵⁸⁾ У Хрватској, Славонији и Угарској мартолоси су редовно учествовали у походима турске војске. За турску војску која се 1550. год. концентрисала код Сланкамена речено је у једном документу да је била састављена претежно од мартолоса и азапа.²⁵⁹⁾ У октобру 1552. год. мартолоси су учествовали у опсади Епре Ерлауа.²⁶⁰⁾ Забиљежено је и њихово учешће у борбама за Сигет (1556) и Бабочу.²⁶¹⁾ Двије године касније мартолоси су учествовали у борбама за Тату.²⁶²⁾ Мање њихове акције су забиљежене у августу 1552. год. код тврђаве Зрели и Селијак, гдје је заробљено 9 »влаха мартолоса«²⁶³⁾ и на територији између Велике и Чазме, гдје је почетком септембра 1558. год. заробљен као ухода један мартолошки

²⁵⁴⁾ Историјски записи XII/XV, 2, 340, 341.

²⁵⁵⁾ Исто.

²⁵⁶⁾ Исто, 344.

²⁵⁷⁾ Извјештај генерала Ленковића краљу Фердинанду, Monumenta Habsburgica III, 518.

²⁵⁸⁾ П. Витезовић: Кроника, 157, 178.

²⁵⁹⁾ Isthuanffio, cit. d., 195.

²⁶⁰⁾ Hammer, GOR III, 310.

²⁶¹⁾ Исто, 310, 358.

²⁶²⁾ Исто, 360.

²⁶³⁾ Monumenta Habsburgica III, 428.

харамбаша, који је на мукама признао да се Малкочбег спрема на поход према Сиску.²⁶⁴⁾ У априлу 1562. год. забиљежена је мања акција мартолоса између Велаја и Репича, која је изведена са циљем да се омету фортификацијски радови на аустријској граници.²⁶⁵⁾ Од тад се чешће говори о упадима влаха, које у извјештајима често идентификују с мартолосима. Четовања мартолоса су забиљежена, марта 1569. год. у Св. Мартину, Готхарду, Фелдбаху.²⁶⁶⁾ Надвојвода Карло је с тим у вези наредио Виду Халеку да спријечи упаде мартолоса у Штајерску.²⁶⁷⁾ Приликом упада Турака у словеначке земље 1582. год. мартолоси су из њих одвели неколико лица.²⁶⁸⁾ Тада су забиљежене борбе између аустријске војске и мартолоса у околини Крупе, Стеничњака и Ђурђевца и Копривнице.²⁶⁹⁾ Код посљедњег мјеста је војвода Никола Ожеговић потукао одред мартолоса које су предводили »харамбаше Зуко и Остоја, заповједници у Вировитици«. За харамбашу Остоју, који је у овом сукобу погинуо, речено је да је »вазда у Славонији и по цијелој земљи много штете правио и много додијао« и да је у Цриквеној »био заставником прије него ли је (Турцима) побјегао«. ²⁷⁰⁾ У мају 1593. год. мартолоси су опљачкали околину Модруше²⁷¹⁾, али их је два мјесеца касније потукао генерал Ленковић у Лици. Тада је заробљено 17 мартолоса, међу њима двојица ухода (Wegweiser), који су одмах убијени.²⁷²⁾ Забиљежено је и учешће мартолоса у бици под Сиском.²⁷³⁾

Битка под Сиском била је уствари почетак новог рата између Турске и Аустрије, који је трајао неколико година. Тада је дошло до првих јачих ослободилачких покрета код наших народа, нарочито код Срба. Дио оних који су раније служили Турцима као војници окренуо се против Турака. Један дио је и даље остао вјеран Турцима и борио се на њиховој страни. У једном документу из 1599. године, који се односи на поход Хасан паше на Хрватску, стоји да је овај у својој војсци »имао и мартолосе, људе хришћане грчке вјере, настањене у Морлачким планинама... и друге хришћане из Србије и са свих других страна«. ²⁷⁴⁾ У септембру 1600. године је генерал Ленковић предлагао

²⁶⁴⁾ Старине ЈАЗУ XVII, 225.

²⁶⁵⁾ Старине ЈАЗУ XIX, 1887, 20.

²⁶⁶⁾ Исто, 44.

²⁶⁷⁾ Исто.

²⁶⁸⁾ Згодовински часопис IX, 1955, с. 39.

²⁶⁹⁾ »Türkennoth und das Grenzwesen in Ungarn und Croatien während sieben Friedenjahre. Von Hauptmann Gömöry von Gömör. Mittheilungen des k. k. Kriegs — Archivs Wien 1885, 155—178; Старине ЈАЗУ XIX, 48.

²⁷⁰⁾ Старине ЈАЗУ XIX, 50.

²⁷¹⁾ Исто, 62.

²⁷²⁾ Р. Лопацић: Споменици I, 180.

²⁷³⁾ Старине ЈАЗУ XIX, 191.

²⁷⁴⁾ Старине ЈАЗУ IX, 1877, 200.

надвојводи Фердинанду начин на који би требало извршити уређење поште у Сењу, Брињу и Огулину да би била што безбједнија од мартолоса, што показује да су они још угрожавали путеве у близини границе.²⁷⁵⁾

У документима из XVII вијека има мало података о упадима из Турске у сусједне земље. Мартолоси се у њима спомињу врло ријетко, што је у вези са сталним опадањем снаге и улоге њихове војне организације у турском војном систему. И оно мало вијести о активности мартолоса на граници односи се на прву половину тога вијека. У извјештајима из 1601. и 1602. године споменуте су њихове пљачке у околини Сења (... la dove prima col depredare li confinanti Turcheschi nutrivano se stessi et distruggevano i Martelossi, quali soli avevano infestato et rovinato buona parte della Croatia con le loro rubberie o private et scorrerie ...).²⁷⁶⁾ Године 1609. жалио се Никола Зрински да мартолоси пљачкају његове посједе, а 1613. год. је Сабор у Љубљани наредио да се подузму мјере за заштиту Оточца и других мјеста од »безбожних мартолоса«.²⁷⁷⁾ За вријеме кандијског рата забиљежена је активност мартолоса на млетачко-турској граници у Приморју. Према једној биљешци од фебруара 1648. год. пустошили су они тада око Трста, Модруше и Сења²⁷⁸⁾, а годину дана касније су мартолоси у Црногорском приморју добили задатак да спријече сваку везу између Црногораца и Млечана и онемогуће сваки извоз намирница из Црне Горе у Котор.²⁷⁹⁾

У каснијим изворима има података о мартолосима у турским граничним мјестима, али се о њиховим пљачкашким упадима у сусједне земље више не говори.

11. Третирање заробљених мартолоса. — Мартолоси су својом дјелатношћу задавали страх становништву у сусједним крајевима земаља које су граничиле са Турском. Извјештаји са границе, путописи и њима савремена историјска дјела приказују их редовно у најцрњим бојама као разбојнике, лопове, крадљивце жена и дјеце, трговце робљем итд. Због безобзирности и суровости коју су као хришћани показивали према становништву хришћанских земаља, борећи се на страни једне исламске државе, стекли су врло лош глас. У складу с таквим схватањем је био и однос власти у хришћанским земљама према заробљеним мартолосима. Најчешће су их ликвидирали одмах после заробљавања. Таква судбина је задесила 40 мартолоса ухваћених код Јајца, почетком XVI вијека.²⁸⁰⁾ Двојица мартолоса

²⁷⁵⁾ Лопашећ: Споменици I, 282.

²⁷⁶⁾ Старине ЈАЗУ II, 1870, 35, 52.

²⁷⁷⁾ С. Новаковић: Турско царство, 173.

²⁷⁸⁾ Старине ЈАЗУ XXV, 1892, 281 (Р. Лопашећ, Споменици тржачких Франкопана).

²⁷⁹⁾ Историјски гласник, 1—2, 1953, 34.

²⁸⁰⁾ Талоци, цит. д., 148.

су 1559. године објешени у Шибенику због крађа.²⁸¹⁾ П. Витезовић прича да су их сењски ускоци набијали на коље и живе спаљивали.²⁸²⁾ Смртна казна је обавезно примјењивана за мартолосе који су ухваћени као уходе²⁸³⁾, а нарочито за лица која су пребјегла Турцима, а затим ухваћена као мартолоси.²⁸⁴⁾ Власти у Угарској су расписивале награде за убијене мартолосе, при чему је убиство мартолоса и курјака једнако награђивано.²⁸⁵⁾

Мартолоси су као грађани и војници османске државе уживали њену заштиту. Кад год су то прилике дозвољавале, турске власти су се дипломатским путем заузимале за мартолосе код власти оних земаља у чијем су се ропству налазили. У том погледу није према њима било никакве дискриминације у односу на заробљене војнике муслимане. Заштиту државе је уживала и родбина мартолоса, нарочито чланови породице. Власт се трудила да их поврати из ропства, примјењујући при том разна средства и разне начине: митом, откупом, замјеном, захтјевом да буду ослобођени, пријетњом, укључујући ту и пријетњу ратом. Али понекад заузимања у том смислу нису давала позитивних резултата. У таквим случајевима је турска власт настојала да добије бар гаранције за безбједан живот заробљеника. То показују и суђења мартолосима у Дубровнику и Котору одржана 1469/70. и 1477. године²⁸⁶⁾, о чему је раније говорено. У марту 1519. године стигао је турски посланик у Шибеник са захтјевом да сам испита четворицу мартолоса, које је 20 дана раније задржао млетачки баило, употребљавајући и такве изразе као да би због њиховог питања могло доћи до рата.²⁸⁷⁾ Мјесец дана касније се обратио кнез и капетан сплитски херцеговачком санцаку с пријетњом да ће млетачка влада послати на Порту новог баила зато што он није хтио да набије на колац четворицу мартолоса и да онемогући мартолосе у нашошењу штета млетачким поданицима.²⁸⁸⁾ Очигледно су та четворица мартолоса враћени санцакбегу под условом да их он казни одређеном казном.

У нормалнијим приликама на граници питање заробљеника су се више или мање успјеха рјешавале путем споразумијевања преко писама сусједне противничке војне власти. Интересантан је у том смислу садржај писама која су измијењали војвода Хамза и кастелан Велике. У једном од њих је војвода писао: »... До сада није стигло писмо од нашег господара Хусрев-бега, а сад је

²⁸¹⁾ Commissiones III, 145.

²⁸²⁾ П. Витезовић: Кроника, 157, 178.

²⁸³⁾ Р. Лопашевић: Споменици I, 180.

²⁸⁴⁾ Случај Стјепана Руска у Улцињу. Аркив V, 159.

²⁸⁵⁾ Д. Поповић: Срби у Војводини, I, Нови Сад 1957.

²⁸⁶⁾ Cons. rag. 20, 138, 138', 139, 141', 142, 168', 176, 224'; Анали Хист. института у Дубровнику I, 133—143.

²⁸⁷⁾ Аркив VIII, 1865, 58.

²⁸⁸⁾ Исто, 60.

донесено прво писмо да тамо у пљачку више не шаљемо ни пјешака ни коњаника још за четири мјесеца. Оно што пишете да су мартолови одвели неколико људи, то су учинили прије него што смо примили налог од нашег господара, јер прије неколико дана стигла нам је та заповијест да не шаљемо вама у пљачку ни коњаника ни пјешака». Војвода, даље, моли кастелана да му уз праведан откуп, радило се ту о коњу или другим стварима, ослободи и пошаље неког Радића, који је ухваћен у Храстовици.²⁸⁹⁾ Тамо гдје се радило о заробљеним члановима породица мартолова, турска власт је настојала да и њих избави из ропства. То се лијепо види из писма будимског беглербега Мусе, које је 12. X 1632. год. упутио Николи Естерхазију с молбом да у интересу добросусједских односа ослободи двојицу чобана и жену једног пештанског мартолова.²⁹⁰⁾ — Питања заробљеника су регулисана и међудржавним уговорима. По њима се репатријација вршила путем замјене или откупа. На тој основи је регулисано питање заробљеника и 7. тачком житваторочког мира, који је склопљен 2. XI 1606. год. између цара Рудолфа II и султана Ахмеда I.²⁹¹⁾ Та клаузула се односила на све заробљенике, па и на заробљене мартолове.

12. Међудржавни спорови изазвани дјелатношћу мартолова. — Нису сви упади мартолова у сусједне земље извођени са знањем турских власти. Вршени су они понекад и у вријеме кад су међу државама постојали нормални односи засновани на мировним уговорима. У таквим случајевима дјелатност мартолова је наносила директну штету угледу турске државе. С тога су владе земаља које су склапале мировне уговоре с Турском и чије су границе трпјеле од дјелатности мартолова тражиле да се Порта посебно обавезе да ће спријечити евентуалне покушаје мартолова да поремете ред и мир на граници. Тако је уговором између краља Владислава и султана Бајазиде II, из 1503. год., закључено да се разбојништва и пљач-

²⁸⁹⁾ Monumenta Habsburgica II, 498.

²⁹⁰⁾ Писмо гласи: »... Mein Freund, jene zwei armen mohammedanischen Gefangenen, die Wir in Eisen zu Euch gesandt haben, habt Ihr bemitleidet und habt, Unserer Freundschaft zuliebe ihre Fesseln gelöst. Dies haben Wir von Euch, Unserem Freunde, mit Freude und Liebe angenommen und Ihr habt durch diese Eure Tat einem Beweis Eurer Friedensabsicht gegeben. Wir schrieben aber auch, Ihr möget jene die diese unschuldig gefangen genommen, bestrafen. — Und Wir schrieben auch wegen Freilassung der beiden Hirten, die vorher bei Eski Eudûn gefangen genommen wurden, und auch wegen Freilassung der Frau eines Martalos' von Pešte. Darauf teilten Ihr mit, dass Ihr sie befreien werdet. Wenn sie befreit werden und Wir ihre Ankunft vernehmen, werden (dadurch) von Eurer Seite, von seiten Unserer Freundes, gute Beweise für den Frieden zum Vorschein kommen, und auch Wir, Euer Freund, werden ganz bestimmt ähnlich handeln...« L. Fekete, Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy 1606—1645, Budapest 1932, 315.

²⁹¹⁾ L. Fekete: Türkische Schriften..., 232.

ке мартолоса неће трпјети (Dann War beschlosen, dass keinerseits die Streifereien und Raubereien, welche sonst die Ehaten und Martaloczen zu begehen pflegten, gestattet werden; jene die etwas diesen Verträge zuwider magen wurden, auch die Gränzwachten von derer Seite einige Feindseligkeiten ausbrechen, sollen gestraft werden).²⁹²⁾ У једном извјештају из Задра с почетка 1504. год. стоји да је група од 300 мартолоса искључена од мира између Угарске и султана, »што би могло довести до нових сметњи«. ²⁹³⁾ Само четири дана касније јављено је да су неки мартолоси прешли Цетину, али, по мишљењу извјештача, »Турци тиме не нарушавају мир, јер мартолоси пљачкају и Турке...«. ²⁹⁴⁾ До спора између Млечана и Турака због дјелатности мартолоса дошло је и у марту 1519. године, при чему су посљедњи пријетили ратом. ²⁹⁵⁾ Почетком јуна 1540. год. краљица Ана је обавијестила Штајерске сталележе да је због четовања мартолоса у Хрватској дала опоменути босанског пашу Мурат-бега, па да је због насиља које су учинили на посједима Зринских упутила посебног посланика у Цариград. Том приликом је изражена нада да ће Турска спријечити понављање насиља. ²⁹⁶⁾ Приликом склапања мировног уговора између султана Сулејмана и Фердинанда Хабсбуршког 1545. године поново су искрсле тешкоће »због активности хајдука, ускока и мартолоса«, оптуживаних за разбојништва и пљачку. ²⁹⁷⁾ Средином фебруара 1568. године склопљен је нови уговор о миру између Аустрије и Турске. И поново су се стране уговорнице обавезале да ће успоставити контролу над хајдуцима, мартолозима и сличним групама и тиме онемогућити повреду уговора (Das Gesindel der Haiduken, Asaben, Martolosen, Levenden und Haramije, oder Räuber, soll im Zaume gehalten, jeder Raub sey es von Oertern oder Menschen, zurückgestellt, die Thäter bestraft, die Überläufer ausgeliefert werden; der Zweykampf welcher so oft die Ruhe der Gränzen gestört, ist verbothen). ²⁹⁸⁾

И касније су мартолоси својом дјелатношћу доводили до спорова међу државама. Чињеница да се приликом преговора веома често потеже њихово питање говори да турске власти нису увијек биле у могућности да испуне преузете обавезе у погледу обезбјеђивања граница од повреде с њеног територија. То нарочито онда кад се радило о власима — сточарима, који се често јављају у турској служби под именом мартолоса, код којих није постојала тако чврста унутрашња организација као код плаћених мартолоса војника, стално стационираних у градовима.

²⁹²⁾ M. Schimek, cit. d., 188.

²⁹³⁾ Аркив VI, 273.

²⁹⁴⁾ Исто, 280.

²⁹⁵⁾ Аркив VIII, 58.

²⁹⁶⁾ Старине ЈАЗУ XVII, 161.

²⁹⁷⁾ Isthuanffio, cit. d., 180.

²⁹⁸⁾ Hammer, GOR III, 515.